

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Extreem geweld in de Indonesische dekolonisatieoorlog, 1945-1949: Oorzaken en motieven in egodocumenten

Doorn, Mick van

Citation

Doorn, M. van. (2022). *Extreem geweld in de Indonesische dekolonisatieoorlog, 1945-1949: Oorzaken en motieven in egodocumenten.*

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master thesis in the Leiden University Student Repository](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3464354>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

6 SEPTEMBER 2022

EXTREEM GEWELD IN DE INDONESISCHE
DEKOLONISATIEOORLOG 1945-1949
OORZAKEN EN MOTIEVEN IN EGODOCUMENTEN

MICK VAN DOORN | S2623609
BEGELEIDER: DR. THIJS BROCADES ZAALBERG
EEN MASTERSCRIPTIE
COLONIAL AND GLOBAL HISTORY

Inhoudsopgave

Introductie	2
1. De oorzaken en motieven voor extreem geweld	10
1a. <i>'Over de grens': legitiem en illegitiem oorlogsgeweld</i>	11
1b. <i>De oorzaken van extreem geweld</i>	17
1c. <i>Operationalisering: de motieven voor extreem geweld</i>	22
2. Analyse van dagboeken	26
3. Analyse van memoires	47
Conclusie	58
Bibliografie	63
<i>Primaire bronnen</i>	63
NIMH Dagboekenproject	63
Memoires	63
<i>Secundaire bronnen</i>	64
Boeken	64
Artikelen.....	64

Introductie

Een indrukwekkend moment afscheid te moeten nemen van een prachtig land waar we zoveel hebben moeten meemaken: 2 politionele acties kleinere acties gevaarlijke momenten teleurstellingen (veroverd gebied op last van de politiek terug te moeten geven!) maar toch ook veel amusante perioden. Maar als regel heb je toch het gevoel dat de gewone inlander de man en vrouw in de kampong best tevreden was met de Nederlanders en ze maar node ziet vertrekken...¹

In dit citaat reflecteert een militair op wat hij heeft meegemaakt tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog. Op het moment van schrijven is hij aan het einde gekomen van een periode die zichtbaar tegenstrijdigheden bij hem oproept. Dat zal niet alleen voor hem gelden, maar waarschijnlijk ook voor zijn strijdmakers. Opvallend is dat hij teleurstellingen wijt aan beslissingen die gemaakt zijn door de politiek en dus buiten zijn macht om zijn genomen. Daarnaast koestert hij goede herinneringen aan zijn tijd in Indonesië en heeft hij het gevoel dat de aanwezigheid van Nederlandse militairen op prijs werd gesteld door de lokale bevolking. Dat roept vragen op. Wat maakt hem verbitterd over de teruggave van veroverd gebied? Waarom denkt hij dat de inheemse bevolking de Nederlanders met tegenzin ziet vertrekken? Klaarblijkelijk kan er over een kort, relatief algemeen citaat als dat van Alfing een hoop gezegd en gespeculeerd worden. Daarom staat de wijze van reflectie van militairen op wat zij hebben meegemaakt in deze scriptie centraal. Dat gebeurt in het licht van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog of dekolonisatieoorlog, die werd uitgevochten tussen Nederland en Indonesië in de periode 1945-1949. Dit conflict, voorheen vooral bekend als de ‘Politionele Acties’ – een problematische term, want het verhuult dat er in werkelijkheid sprake was van een oorlog – is onderwerp van revisionisme. Waar in de naoorlogse decennia vooral aandacht werd geschonken aan nationale eenheid en herdenking, wordt heden ten dage veel onderzoek gedaan naar de aard en omvang van oorlogsmisdaden die gepleegd werden tijdens het conflict. Citaten uit dagboeken zoals dat van Alfing kunnen daarbij van pas komen. Door de ervaringen van militairen te betrekken bij wetenschappelijk onderzoek, kan immers een completer beeld van de oorlog en de totstandkoming van oorlogsmisdaden worden gevormd.

---

¹ NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949’, citaat uit: Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), Den Haag, 545, inv.nr 105/106, Dagboek van Alfing G.J., 2 november 1949.

Het proefschrift *De brandende kampongs van Generaal Spoor* van Zwitsers-Nederlands historicus dr. Rémy Limpach is een belangrijk onderdeel van de naar oorlogsmisdaden verlegde wetenschappelijke aandacht. De beknopte versie, *Brandende kampongs*, komt veelvuldig aan bod in deze scriptie. Limpach concludeerde dat oorlogsmisdaden gepleegd door de Nederlanders in Indonesië niet berustten op incidenten, maar structureel van aard waren.² Een ander essentieel boek is *Soldaat in Indonesië* van prof. dr. Gert Oostindie. Hij onderschreef de stelling dat oorlogsmisdaden een structureel karakter hadden aan de hand van memoires van Nederlandse veteranen.³ Naast de conclusie dat extreem geweld veelvuldig voorkwam tijdens de Indonesische dekolonisatieoorlog, hebben zowel Limpach als Oostindie veel aandacht besteed aan de oorzaken en motieven voor dat geweld.

In deze scriptie worden de oorzaken en motieven voor extreem geweld benaderd vanuit verschillende bronnen. Het voornaamste doel van deze scriptie is om de uitkomsten over oorzaken en motieven in de literatuur te toetsen aan het relaas van de militairen in dagboeken. Daarnaast worden memoires geanalyseerd. Aangezien het onderzoek van Gert Oostindie memoires als uitgangspunt had, komen deze in mindere mate aan bod dan de dagboeken. Desondanks kan de toevoeging van memoires als bron bijdragen aan een multidimensionaal perspectief; dagboeken zijn immers ten tijde van gebeurtenissen geschreven en memoires achteraf. Er zal dan ook worden gekeken naar veranderingen en overeenkomsten over tijd.

Extreem geweld werd gepleegd door beide strijdende partijen: de Nederlandse krijgsmacht en het Indonesische leger (ook wel TNI, *Tentara Nasional Indonesia*). Hoewel de TNI vaak in één adem wordt genoemd met het Indonesische of Republikeinse leger, was de Indonesische krijgsmacht in feite sterk gefragmenteerd. Verschillende groeperingen vochten al dan niet onderling of tegen de Nederlanders. Het historiografische debat over extreem geweld gepleegd aan Indonesische zijde is nog maar sinds kort op gang gekomen en wordt slechts contextueel toegepast in deze scriptie.⁴ De nadruk ligt daarom op de wijze waarop Nederlandse militairen reflecteren op situaties van extreem geweld in dagboeken en memoires. Die wijze van reflectie kan bijvoorbeeld rechtvaardigend, verantwoordend of juist afkeurend van toon zijn. De egodocumenten zijn opgenomen in twee verschillende databases: de een van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) en de ander van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH). Eerstgenoemde database bevat een breed

---

² Rémy Limpach, *Brandende kampongs* (Amsterdam: Boom, 2017).

³ Gert Oostindie, *Soldaat in Indonesië 1945-1950: Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis* (Amsterdam: Prometheus, 2015).

⁴ Gert Oostindie e.a., *Over de grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022), 31-33.

scala aan verschillende typen egodocumenten, van brieven tot memoires. De database van het NIMH bestaat uit citaten afkomstig uit dagboeken van militairen die vrijwel allemaal direct bij gewelddadige situaties betrokken waren.

Ik wil graag mijn dank uitspreken naar de medewerkers en stagiaires van de onderzoeksinstituten KITLV en NIMH voor het opzetten van beide digitale databases. Dankzij hun inspanningen is de belangrijkste bron voor deze scriptie op een overzichtelijke manier beschikbaar gesteld. Daarmee is dit onderzoek door hen gefaciliteerd. Mijn dank gaat ook uit naar prof. dr. Gert Oostindie en dr. Thijs Brocades Zaalberg. Dankzij het door hen gedoceede vak *The Decolonization War of Indonesia* is mijn interesse voor dit thema aangewakkerd. In het boek van Gert Oostindie, *Soldaat in Indonesië*, stond specifiek vermeld dat er ruimte was voor meer onderzoek naar het relaas van de veteranen. Zijn bevindingen op dit domein vormen de directe aanleiding voor deze scriptie. Daarnaast wil ik Thijs Brocades Zaalberg bedanken voor de prettige begeleiding en waardevolle feedback. Dankzij zijn betrokkenheid bij het schrijfproces van deze scriptie ben ik ervan overtuigd dat ik bijdraag aan een groter geheel. Ten slotte wil ik mijn familie en vrienden bedanken voor hun steun aan en enthousiasme voor mijn onderzoek. Mijn specifieke dank gaat daarbij uit naar degenen die hebben meegelezen en meegedacht aan deze scriptie, maar in het algemeen zijn zij op verschillende manieren van onmeetbare waarde geweest tijdens het schrijfproces.

Het is gebleken dat het bestuderen van egodocumenten een behulpzaam ondersteunend middel kan zijn bij het visualiseren en begrijpen van de oorlogservaringen van Nederlandse militairen en daarmee de eigenschappen van het extreme geweld.⁵ Deze nadruk op het zogeheten actor-perspectief – ofwel de aandacht voor de gewone man in een oorlog in plaats van degenen die de grote lijnen bepaalden aan de tekentafel – is echter niet vanzelfsprekend. Het actor-perspectief is nauw verweven met de opkomst van microgeschiedenis: het kleine verhaal staat centraal.⁶ Historica Stef Scagliola heeft deze discipline toegepast in haar proefschrift *Last van de oorlog*, met als thema eveneens de Indonesische dekolonisatieoorlog. Zij zet haar motivatie helder uiteen:

“Het micro-perspectief van de militair in het veld die zijn omgeving waarneemt, wissel ik af met het macro-perspectief van de historicus die achteraf veel meer kan overzien. Dit micro-perspectief komt tot stand op basis van zowel bronnen uit die tijd als van herinneringen. Zoals

---

⁵ Oostindie, *Soldaat in Indonesië*.

⁶ Een typisch voorbeeld van een boek met een microperspectief is: Carlo Ginzburg, *De kaas en de wormen. Het wereldbeeld van een zestiende-eeuwse molenaar* (Amsterdam: Bert Bakker, 1982).

bekend is dat problematisch bij een reconstructie van historische gebeurtenissen. Het levert immers kennis op die gekleurd is door ideeën over het conflict die later zijn ontstaan. Toch meen ik dat de brieven en memoires waarin militairen terugkijken op die periode complementair kunnen zijn aan de contemporaine bronnen. Wat er in deze terugblikken staat hoeft niet exact zo gebeurd te zijn, maar als een thema steeds terugkeert en bepaalde elementen in dezelfde richting wijzen, is het zeer waarschijnlijk dat een dergelijke situatie zo voorkwam.”⁷

Naast de voordelen van een multidimensionaal perspectief, is het gebruik van egodocumenten als voornaamste bron voor historisch onderzoek gevolg van een veranderde houding van historici en daarmee de geschiedwetenschap in het algemeen.⁸ Dat uit zich vooral op twee manieren: ten eerste doordat historici dichter bij de werkelijkheid willen komen en dus voor een meer historistische *wie es eigentlich gewesen*-benadering kiezen. De tweede reden is de kritischere houding ten aanzien van teksten. Hoewel historici ook bij het gebruik van egodocumenten gedegen bronnenkritiek zullen toepassen, wordt tegenwoordig nadrukkelijker uitgegaan van het idee dat meerdere interpretaties van een tekst mogelijk zijn. Het zijn niet meer puur de feiten die boven water moeten komen, maar ook de belevingswereld en de mentaliteit van de auteur. Wat een tekst verbergt is vaak dus van evenredig belang als wat deze prijsgeeft.⁹ Dat leidt tot een bredere inzet van primair en secundair materiaal.

De egodocumenten in de databases kunnen opgedeeld worden in twee hoofdcategorieën. De eerste categorie betreft contemporaine egodocumenten, die geschreven zijn ten tijde van hetgeen dat beschreven wordt. Hierbij kan worden gedacht aan dagboeken en brieven. De inhoud van veel contemporaine egodocumenten bestaat vaak uit alledaagse zaken. Dit is ook zo in het geval van de oorlog in Indonesië, waar een belangrijk deel van de soldaten niet direct bij de gevechten was betrokken. Het is daarom zaak om goed te zoeken op relevante trefwoorden en zo beschrijvingen van situaties te vinden waarbij geweld voorkwam. De NIMH-database in dat opzicht een uitkomst, aangezien vrijwel alle citaten gerelateerd zijn aan gevechtssituaties. Retrospectieve egodocumenten zijn achteraf geschreven. Concreet betekent dit dat een oorlogsveteraan een biografie of memoire schrijft, en daarbij tijd heeft gehad om te reflecteren op hetgeen wat hij heeft meegemaakt ten tijde van het conflict.

---

⁷ Stef Scagliola, *Last van de oorlog: de Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking* (Amsterdam: Balans, 2002), 17.

⁸ Arianne Baggerman en Rudolf Dekker, “De gevaarlijkste van alle bronnen. Egodocumenten: nieuwe wegen en perspectieven,” *TSEG/ Low Countries Journal of Social and Economic History* 1-4 (2004), 9.

⁹ Baggerman en Dekker, “De gevaarlijkste van alle bronnen.”, 9.

Extreem geweld dat werd gepleegd tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog geldt als overkoepelend raamwerk voor deze scriptie, omdat dat thema is verbonden met een belangrijk actueel debat dat wordt gevoerd over de schaduwzijden van de koloniale geschiedenis van West-Europese mogendheden. In het Nederlandse collectieve geheugen speelt de oorlog die “wij” in de Oost hebben gevoerd een tamelijk ondergeschikte rol. Nederland was in de eerste plaats slachtoffer van de Duitse bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog. Met het thema oorlogsmisdaden onder het vergrootglas kan er verandering komen in die zienswijze. Bovendien is het perspectief van militairen, de wijze van reflectie in hun taalgebruik, en het samenspel van egodocumenten en secundaire literatuur toegepast op andere conflicten, maar nog niet op de oorlog in Indonesië.

Historica Joanna Bourke heeft bijvoorbeeld ervaringen van soldaten in de twee wereldoorlogen en de Vietnamoorlog gebundeld in *An Intimate History of Killing*, en daarbij gekeken naar “de kick van het doden.” Ze stelt in dit provocatieve boek dat soldaten in intieme *close combat*-situaties vaak zonder aarzeling over konden gaan tot de handeling van het doden en baseert zich daarbij, onder andere, op getuigenissen van de soldaten zelf.¹⁰ Een ander baanbrekend voorbeeld is *Soldaten* van historicus Sönke Neitzel en sociaalpsycholoog Harald Welzer. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden gevangengenomen Duitse soldaten in het geheim afgeluisterd door de Geallieerden. Neitzel en Welzer gebruiken de verslagen van gesprekken tussen de Duitse krijgsgevangenen om een beeld te schetsen van hoe soldaten in oorlog denken en zich voelen.¹¹ In beide boeken vormen de ervaringen van militairen de belangrijkste bron. Ze zijn dan ook van grote invloed op de werkwijze in deze scriptie.

Om de ontwikkeling van het debat rondom oorlogsmisdaden in Indonesië te verduidelijken, is het belangrijk om een historiografisch overzicht te schetsen. In de naoorlogse jaren gebeurt er vrij weinig op dat onderzoeksgebied: Nederland kwam gehavend uit de oorlog op het Europese continent en zat midden in de wederopbouwfase. Er was weinig tot geen behoefte aan het herdenken, dan wel onderzoeken van de eigen daden in Indonesië. Dat had ook te maken met het feit dat veel prominente politici uit de koloniale tijd op dat moment nog steeds hoogwaardigheidsbekleders zijn, en dus invloed hebben op het historisch narratief.¹² Af en toe kwamen berichten naar buiten over vermeende wandaden, maar dat werd niet verheven tot nationaal debat.

---

¹⁰ Joanna Bourke, *An Intimate History of Killing: Face to Face Killing in 20th Century Warfare* (New York: Basic Books, 2002).

¹¹ Sönke Neitzel en Harald Welzer, *Soldaten: over vechten, doden en sterven* (Amsterdam: Ambo, 2012).

¹² Oostindie, *Soldaat in Indonesië*, 34.

Uiteindelijk duurde het ongeveer twintig jaar voordat een maatschappelijke discussie op gang kwam over het Nederlandse optreden in Indië. Dit kwam doordat veteraan Joop Hueting een aanzienlijk boekje opendeed over wat hij had gezien en meegemaakt tijdens de oorlog, in het VARA-programma *Achter het Nieuws* in 1969.¹³ Hierna kwam een haastig opgezet onderzoek door de overheid naar buiten, genaamd de *Excessennota*. ‘Excessen’ duiden in dit geval op incidentele ontsporingen van geweld. De term ‘oorlogsmisdaden’ was op dat moment absoluut taboe. Bovendien werden alleen misdrijven genoemd die al als zodanig waren bestempeld: er werd dus geen gedegen onderzoek gedaan naar eventuele andere misdaden, laat staan naar een structurele aard van die misdaden. Hoogstwaarschijnlijk was dit een bewuste handelwijze van de overheid: de excessen werden liever doodgezwegen, anders zou een beerput opengaan die zijn weerga niet zou kennen. Dat zou niet alleen nadelig zijn voor de gevestigde politieke orde in Den Haag, maar ook voor de militaire leiding en de veteranen, die al zeer vijandig stonden tegenover de onthullingen van Hueting en de media die daar uitgebreid aandacht aan hadden geschonken.¹⁴ De slotbeschouwing van de *Excessennota*, ondertekend door toenmalig minister-president Piet de Jong, is illustratief:

“De Regering betreurt dat er zich excessen hebben voorgedaan, maar zij handhaaft haar opvatting, dat de krijgsmacht als geheel zich in Indonesië correct heeft gedragen. De verzamelde gegevens bevestigen, dat van systematische wreedheid geen sprake is geweest.”¹⁵

De eerste serieuze wetenschappelijke publicatie na 1969 was de studie *Ontsporing van Geweld* in 1970, van de sociologen en veteranen J.A.A. van Doorn en W.J. Hendrix. Zij namen in dit werk een kritische houding aan ten opzichte van de *Excessennota*: zo verklaarden zij dat de ‘excessen’ ten onrechte als op zichzelf staande gevallen waren gepresenteerd, en vonden ze het kwalijk dat prominente hoofdverantwoordelijken buiten beschouwing werden gelaten.¹⁶ De studie van Van Doorn en Hendrix was dus van groot belang voor het verklaren van de “ontsporingen”, maar tegelijkertijd werden individuele gevallen veralgemeniseerd. Op die manier konden losstaande wandaden niet geverifieerd worden en is het werk in geschiedkundige zin dus enigszins dubieus.

---

¹³ Ibid, 35.

¹⁴ Ibid, 36.

¹⁵ *Excessennota*, 32.

¹⁶ Limpach, *Brandende kampongs*, 13.

Hierna volgde een lange periode van beperkte publieke belangstelling voor het debat. Er kwamen enkele wetenschappelijke publicaties met beperkte invloed op het maatschappelijk bewustzijn.¹⁷ De spreekwoordelijke vonk die leidde tot een definitief revisionisme van het debat over extreem geweld in de dekolonisatieoorlog kwam uiteindelijk in 2011. In dat jaar werd een belangrijke rechterlijke uitspraak gedaan. Een groep van negen Indonesische weduwen en een mannelijke overlevende uit Balongsari (ten tijde van de oorlog bekend als Rawagedeh) had de Nederlandse staat aansprakelijk gesteld voor het drama dat zich daar had afgespeeld. Vrijwel de gehele mannelijke bevolking van het dorp Rawagedeh was in 1947 door een Nederlandse legereenheid standrechtelijk geëxecuteerd; een massamoord dus. Het aantal doden bedroeg tussen de 120 en 431. Dit grote verschil is te wijten aan de discrepantie tussen de Nederlandse en de Indonesische lezing van het aantal slachtoffers. De rechtbank stelde de groep nabestaanden in het gelijk, waarmee hun leed formeel werd erkend en het thema ‘extreem geweld’ definitief op de Nederlandse nationale en publieke agenda kwam.¹⁸

Met de hernieuwde maatschappelijke aandacht voor het conflict in het achterhoofd dienden de drie onderzoeksinstituten KITLV, NIMH en NIOD in 2012 een eerste grootschalig onderzoeksvorstel in, na een opinieartikel in *de Volkskrant*. Dat eerste voorstel werd afgekeurd. Na publicatie van de boeken *Soldaat in Indonesië* van Gert Oostindie in 2015 en *De brandende kampongs van generaal Spoor* van Rémy Limpach in 2016 werd het echter overduidelijk dat Nederlandse oorlogsmisdaden niet incidenteel waren, maar dat het een fenomeen van structurele aard was geweest tijdens de dekolonisatieoorlog.¹⁹ Beide boeken zijn van immense betekenis geweest voor het verdere verloop van het debat, want in 2016 werd het grootschalige onderzoek uiteindelijk wel goedgekeurd en gefinancierd door de staat. Het vierjarige programma genaamd *Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950*²⁰ ging in 2017 van start en de belangrijkste resultaten zijn uiteindelijk gebundeld en gepubliceerd onder de naam *Over de grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*.²¹ De ontwikkeling van het publieke debat over de dekolonisatieoorlog en de structurele aard van de oorlogsmisdaden is nog steeds een

---

¹⁷ Zie bijvoorbeeld *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, een uitgebreide bundel kronieken geschreven door historicus Loe de Jong tussen 1969 en 1994. Ook de Indonesische dekolonisatieoorlog komt hierin aan bod.

¹⁸ Limpach, *Brandende kampongs*, 15-16.

¹⁹ Ibid; Oostindie, *Soldaat in Indonesië*.

²⁰ Zie de officiële website van het onderzoeksprogramma: <https://ind45-50.org>

²¹ Oostindie e.a., *Over de grens*. Ook de begeleider van deze masterscriptie, Thijs Brocades Zaalberg, heeft samen met Bart Lutikhuis een aanzienlijke bijdrage geleverd aan de bevindingen van dit onderzoek. Zie voor die bijdrage hoofdstuk 8: *De koloniale schuldclassificatie voorbij. Nederlands, Brits en Frans extreem geweld in vergelijkend perspectief, 1945-1962*.

zich langzaam voortschrijdend proces. Het hangt nauw samen met het onder ogen komen van een zwarte bladzijde in het vaderlandse verleden, iets wat nog altijd een lastige opgave blijkt in Nederland. Door recente onderzoeken en de ontluisterende conclusies daarvan lijkt echter wel een kentering plaats te vinden: we kunnen er niet onderuit dat ook wij klaarblijkelijk in staat waren tot gruwelijkheden.

De beoogde bijdrage van deze scriptie aan het debat over extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog leidt tot de volgende onderzoeksvraag en deelvragen:

Wat zijn de belangrijkste in de literatuur opgevoerde oorzaken en motieven voor de toepassing van extreem geweld in dit conflict? Hoe verhouden die zich tot de motieven die militairen zelf opvoeren in hun dagboeken en memoires?

- **Wat maakt het trekken van de grens tussen legitiem en illegitiem oorlogsgeweld zo complex?**
- **Wat zijn de verschillen en/of overeenkomsten tussen de wetenschappelijke uitkomsten over extreem geweld en de subjectieve wijze van reflectie in de egodocumenten?**
- **Zijn er verschillen in de wijze van reflectie tussen dagboeken en memoires? Zo ja, wat zijn mogelijke verklaringen voor die verschillen? Hangt dit samen met het verstrijken van de tijd?**

In het volgende hoofdstuk wordt een breed historisch kader uiteengezet. Hierin komen de belangrijkste uitkomsten uit de wetenschap over het verschil tussen legitiem en illegitiem oorlogsgeweld en de oorzaken en motieven voor extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog aan bod. Daarna volgen twee empirische analytische hoofdstukken, respectievelijk over dagboeken en memoires. Beide typen egodocumenten uit de databases van het KITLV en NIMH worden gebruikt om de wijze van reflectie op extreem geweld door de veteranen zelf te onderzoeken. In de conclusie worden de belangrijkste bevindingen samengevat en wordt getracht de hoofdvraag en deelvragen te beantwoorden.

1. De oorzaken en motieven voor extreem geweld

Om de wijze waarop militairen reflecteren op extreem geweld te kunnen analyseren, moet er ten eerste context zijn voor hun referentiekader. Daarom wordt in dit hoofdstuk nader ingegaan op een aantal kenmerken van extreem geweld. In de volgende paragraaf komt de verhouding tussen legitiem en illegitiem oorlogsgeweld aan bod. Daarna worden een aantal belangrijke oorzaken voor het escaleren van geweld genoemd. Verder zullen verschillende motieven voor extreem geweld in de laatste paragraaf worden geoperationaliseerd. Het doel van dit hoofdstuk is om de in de literatuur reeds geformuleerde oorzaken en motieven voor extreem geweld in kaart te brengen, en op die manier een helder overzicht te scheppen. In de daaropvolgende twee empirische hoofdstukken wordt, wanneer wordt gekeken naar het relaas van de militairen zélf, getoetst of deze oorzaken en motieven inderdaad nadrukkelijk naar voren komen.

1a. ‘Over de grens’: legitiem en illegitiem oorlogsgeweld

Geweld is inherent aan oorlog, maar niet elke vorm van geweld is toegestaan. Aan de wijze waarop geweld in oorlog wordt toegepast kleven juridische en ethische grenzen. In deze paragraaf worden die grenzen afgebakend door de terminologie rondom extreem geweld uiteen te zetten. Om belangrijke begrippen rondom het thema ‘extreem geweld’ te kunnen verduidelijken is een algemene definitie vereist:

“Met het analytische begrip ‘extreem geweld’ wordt enerzijds geweld aangeduid dat voor een belangrijk deel buiten directe reguliere gevechtssituaties werd toegepast tegen burgers of tegen al dan niet in het Indonesische leger dienende strijders die na hun gevangenneming of overgave werden ontwapend, doorgaans zonder directe militaire noodzaak of zonder duidelijk afgebakend militair doel. Anderzijds vonden vormen van extreem geweld ook plaats binnen reguliere gevechtsacties. Het ging dan vooral om de inzet van zware (maar ook lichte) wapens waarbij het risico op burgerslachtoffers te zeer werd veronachtzaamd.”²²

De term ‘ontsporing van geweld’ valt grotendeels samen met extreem geweld, evenals ‘excessief geweld’ en ‘grensoverschrijdend geweld’. Het minder eufemistische ‘oorlogsmisdaad’ duidt meestal op een specifieke, grootschalige uitbarsting van extreem geweld. Bovendien was de term ‘oorlogsmisdaad’ rond de dekolonisatieoorlog en de jaren daarna extra beladen doordat het associaties opriep met de gruweldaden van de nazi’s tijdens de Tweede Wereldoorlog.²³ Hoewel de terminologie rondom extreem geweld in deze paragraaf zo zorgvuldig mogelijk wordt ingekaderd, moet de kanttekening gemaakt worden dat niet al het gepleegde geweld even makkelijk gecategoriseerd kan worden.²⁴

De aard van het extreme geweld dat werd gepleegd in Indonesië kan grofweg worden opgedeeld in drie dimensies: incidenteel, structureel en systematisch. Incidenteel extreem geweld duidt op incidenten, een synoniem voor excessen. De gevallen van extreem geweld die vlak na de oorlog bekend waren werden veelal aangeduid met de term excessen, wat treffend werd aangetoond met de *Excessennota*. Incidenteel extreem geweld slaat dus op losse, op zichzelf staande uitpattingen van extreem geweld. De consensus was lange tijd dat

---

²² Oostindie e.a., *Over de grens*, 107.

²³ Scagliola, *Last van de oorlog*, 125.

²⁴ Oostindie e.a., *Over de grens*, 385.

oorlogsmisdaden gepleegd door de Nederlanders in de Indonesische dekolonisatieoorlog incidenteel waren. Het was echter historicus Rémy Limpach die concludeerde dat het door de Nederlandse krijgsmacht als geheel gepleegde extreme geweld niet slechts incidenten betrof, maar structureel van aard was.²⁵

Belangrijk in dit debat is het verschil tussen structureel en systematisch extreem geweld. Was het extreme geweld in de dekolonisatieoorlog een onbedoeld neveneffect van gevechtsacties, of onderdeel van de Nederlandse strategie? Thijs Brocades Zaalberg en Bart Luttkhuis stellen dat Limpach met een ‘compromis’ kwam: het extreme geweld was voor het grootste gedeelte structureel maar niet systematisch. Dat betekent dat de keuzes die door de Nederlandse politieke en militaire leiding werden gemaakt de consequentie meebrachten dat er op grote schaal oorlogsmisdaden werden gepleegd, maar dat daartoe niet expliciet opdracht was gegeven.²⁶ Gert Oostindie concludeerde op basis van extrapolatie dat het extreme geweld structureel was en “eerder in de orde van de tienduizenden dan de duizenden moet worden geschat.”²⁷

Dat betekent niet dat er nooit sprake was van systematische toepassing van extreem geweld tijdens de oorlog. De Zuid-Celebes-affaire – een verhullende term – is een van de bekendste gevallen van extreem geweld tijdens de oorlog tussen Nederland en de Republiek Indonesië. In dit geval waren de massale executies van de burgerbevolking onderdeel van de strategie en zou gesteld kunnen worden dat op lokaal niveau extreem geweld dus wel een systematische vorm kon aannemen. Tijdens deze bloedige operatie tussen december 1946 en februari 1947 werden minstens 3500 Indonesische mannen vermoord. Dat gebeurde voornamelijk door middel van buitenrechtelijke executies (standrecht), die veelal werden uitgevoerd door het Depot Speciale Troepen (DST), een elite-eenheid binnen het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) aangevoerd door kapitein Raymond Westerling. Bij de toepassing van standrecht werden de bewoners van een kampong samengedreven om zo de vermeende ‘extremisten’ op te sporen en direct te executeren zonder enige vorm van proces.²⁸ Om het Indonesische nationalisme in Zuid-Sulawesi (tegenwoordig Celebes) te breken werd deze harde aanpak van Westerling gefaciliteerd. Zijn DST kreeg namelijk de opdracht van legercommandant Simon Spoor om het verzet de kop in te drukken, maar met welke middelen werd niet duidelijk gemaakt. Daarnaast opereerden Westerling en zijn eenheid buiten de

---

²⁵ Limpach, *Brandende kampongs*.

²⁶ Thijs Brocades Zaalberg en Bart Luttkhuis, “Extreem geweld tijdens dekolonisatieoorlogen in vergelijkend perspectief, 1945-1962”, *BMGN - Low Countries Historical Review*, 135(2), 45.

²⁷ Oostindie, *Soldaat in Indonesië*, 10.

²⁸ Limpach, *Brandende kampongs*, 69-70.

normale militaire commandolijn en genoten zij dus een grote mate van zelfstandigheid bij hun aanpak.²⁹

De *case study* over de Zuid-Celebes-affaire is een iconisch voorbeeld van wat algemeen zou worden beschouwd als grensoverschrijdend geweld. Welk geweld is dan wel geoorloofd in oorlog en welk geweld niet? Dat kan zowel moreel als juridisch benaderd worden. In morele zin is elke vorm van geweld die botst met algemeen aanvaarde normen en waarden in principe verwerpelijk. Meer specifiek is het vooral zinloos geweld dat indruist tegen wat wij als maatschappij ethisch verantwoord achten: het dient immers geen doel. In oorlogssituaties zou dat betekenen dat een daad van zinloos geweld niet per sé een van de strijdende partijen in een bevoorrechte positie brengt. In het geval van de Nederlandse krijgsmacht tijdens de dekolonatieoorlog was het extreme geweld in strijd met alles waar de politieke en militaire leiding pretendeerden voor te staan.³⁰ Het druiste in veel gevallen zelfs in tegen het morele kompas van degenen die dat geweld ten uitvoer brachten: de militairen zelf.

Voor de juridische maatstaven voor oorlogsgeweld is het ten eerste belangrijk om het verschil tussen combattanten en non-combattanten te duiden. Met combattanten worden alle leden van de strijdkrachten van een partij die deelneemt aan gevechtshandelingen in een oorlog bedoeld. Daarnaast kunnen combattanten niet-leden van strijdkrachten zijn die deelnemen aan het gevecht. Non-combattanten zijn in principe alle anderen.³¹ Dat betekent dus dat non-combattanten niet per definitie gelijkgesteld kunnen worden aan burgers: ook formele strijdkrachten van een van de deelnemers aan een oorlog kunnen combattanten zijn, zolang zij niet betrokken zijn bij gevechtshandelingen. Gevangengenomen militairen van de tegenpartij zijn een voorbeeld van non-combattanten die niet als burger kunnen worden aangeduid.³²

Daarnaast is een uitleg van zowel legitiem als illegitiem oorlogsgeweld noodzakelijk. Legitiem oorlogsgeweld wordt als onvermijdelijk beschouwd, aangezien daarbij slachtoffers vallen die in directe gevechten tussen beide strijdende partijen vallen.³³ In theorie is legitiem oorlogsgeweld alles wat binnen de vastgestelde kaders voor het voeren van een oorlog valt. Deze kaders zijn bijvoorbeeld de Haagse Conventies van 1899 en 1907 en de vier Geneefse Conventies, die sinds 1864 zijn vastgesteld, de Neurenbergse principes van 1946 en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, aangenomen door de VN in 1948.³⁴

---

²⁹ Ibid, 65-70.

³⁰ Oostindie e.a., *Over de grens*, 107.

³¹ Victor Tadros, "The Moral Distinction Between Combatants and Noncombatants: Vulnerable and Defenceless," *Law and Philosophy* 37, no. 3 (2018): 292.

³² Brocades Zaalberg en Luttkhuis, "Extreem geweld tijdens dekolonatieoorlogen", 41.

³³ Oostindie, *Soldaat in Indonesië*, 27.

³⁴ Ibid, 27.

Volgens de Haagse Conventies moest het leven van een vijandelijke combattant die zijn wapen had neergelegd en geen andere manier meer had om zichzelf te verdedigen, worden gespaard. Ook moest iedere krijgsgevangene een humane behandeling krijgen.³⁵ Het zesde Neurenbergse principe stelde dat de moord op of slechte behandeling van burgers en krijgsgevangenen een oorlogsmisdaad is. Naast internationaal recht beriep iedere krijgsmacht zich op eigen voorschriften.³⁶ Het zal in deze paragraaf duidelijk worden dat Nederland met eigen interpretatie van het (straf)recht onder internationale kaders probeerde uit te komen.

De Geneefse Conventie van 1929 vormde voor de Nederlandse legerleiding tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog de formele richtlijn voor de behandeling van krijgsgevangenen. Deze werd door de eigen legerleiding echter consistent verbroken.³⁷ De regels omtrent de omgang met burgers – een andere grote groep non-combattanten – in tijden van oorlog werden pas in de Geneefse Conventie van 1949 vastgelegd, kort nadat de wereld was verscheurd door twee totale oorlogen met massale aantallen burgerslachtoffers. Daarnaast werd in deze vierde Conventie afgesproken dat de Conventies niet alleen meer in conflicten tussen staten zouden gelden, maar vanaf dat moment ook binnen staten.³⁸ Dat zou betekenen dat alle Conventies van toepassing zouden zijn op het conflict in Indonesië, wat Nederland continu als een interne aangelegenheid had beschouwd. Toen de vierde Conventie werd gesloten en Nederland – net als andere koloniale mogendheden – schoorvoetend instemde, was het vredesverdrag tussen Nederland en Indonesië echter al getekend.³⁹

Het oorlogsrecht werd tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog door de Nederlanders ingezet als wapen tegen de Republiek. Zodra militaire belangen vooropstonden, werden grondbeginselen van het recht bewust ter zijde geschoven.⁴⁰ Het militair-juridisch apparaat had niet het berechten van criminelen als voornaamste doel, maar het bevorderen van de Nederlandse militaire zaak. Dit leidde ertoe dat het martelen van krijgsgevangenen tijdens verhoren als onderdeel van de oorlogvoering werd gezien.⁴¹ Daarmee werd het voor oorlogsmisdadigers gefaciliteerd om te recidiveren: zij konden opnieuw over de schreef gaan doordat zij toch niet berecht zouden worden. Dit falen van het militair-justitieel apparaat werkte dan ook extreem geweld in de hand, zoals in de volgende paragraaf wordt uitgelegd. Indonesiërs die in opstand kwamen tegen de koloniale overheersing waren eveneens slachtoffer van de

---

³⁵ Bourke, *An Intimate History of Killing*, 164.

³⁶ *Ibid*, 164.

³⁷ Oostindie e.a., *Over de grens*, 232.

³⁸ Oostindie, *Soldaat in Indonesië*, 27-28.

³⁹ *Ibid*, 28.

⁴⁰ Oostindie e.a., *Over de grens*, 311.

⁴¹ *Ibid*, 312.

tekortkomingen van het recht. Doordat Nederland de Staat van Beleg had afgekondigd in de archipel, kreeg de militaire leiding buitengewone bevoegdheden om de orde te bewaren. Daarmee kon iedere willekeurige persoon die als een gevaar voor de koloniale status quo werd gezien worden opgepakt en geïnterneerd.⁴²

Stef Scagliola werpt in *Last van de oorlog* nog een aantal juridische problemen op rondom de gevoelige term ‘oorlogsmisdaad’. Een voorschrift van de Nederlands-Indische regering uit 1946 over de vervolging van oorlogsmisdaden houdt geen rekening met een dekolonisatieoorlog. Daarnaast bestempelde de Nederlandse regering het conflict formeel als ‘politieele actie’ en niet als ‘oorlog’. Verder had dit voorschrift alleen betrekking op ‘onderdanen van een vreemde mogendheid’, wat juridisch afgebakend is maar in morele zin een vreemde redenering lijkt. Het komt er namelijk op neer dat een misdrijf gepleegd door een Japanner of iemand van elke andere nationaliteit wel als ‘oorlogsmisdaad’ bestempeld mag worden, maar als een Nederlander een gelijksoortig misdrijf zou plegen, dat het niet als zodanig benoemd wordt en een andere benaming krijgt.⁴³ Andere juridische bepalingen houden de militaire leiding buiten schot, terwijl zij de Nederlandse militairen in de benarde positie brachten waarin de voedingsbodem voor extreem geweld werd gecreëerd.⁴⁴

Tijdens de dekolonisatieoorlog in Indonesië was het onderscheid tussen combattant en non-combattant moeilijk te definiëren. Dat komt doordat de oorlog begon als conventionele oorlog, zoals Nederland het wilde uitvechten, maar later van vorm veranderde. Bij een conventionele oorlog wordt gepoogd de militaire kracht van de tegenstander te overtreffen en te verslaan. De TNI ging aanvankelijk mee in deze vorm van oorlogvoering, maar het besef groeide al gauw dat het op die manier niet kon winnen van de Nederlanders, die in absolute aantallen een sterkere krijgsmacht op de been hadden gebracht.⁴⁵ Hierop gingen de Indonesische strijdkrachten over op een guerrilla-tactiek, waarbij een onconventionele manier van oorlogvoering ontstond: er zou nu getracht worden de vijand op een andere manier op de knieën te dwingen. Nu was ook sprake van irreguliere oorlogvoering: een guerrilla-oorlog wordt niet in grote beslissende veldslagen tussen beide strijdende partijen uitgevochten. De Indonesiërs wisten dankbaar gebruik te maken van het voor hen bekende dichtbegroeide terrein en begonnen de Nederlanders met een *hit-and-run*-tactiek zware verliezen toe te brengen.⁴⁶

---

⁴² Ibid, 278, 312.

⁴³ Scagliola, *Last van de oorlog*, 127.

⁴⁴ Ibid, 128.

⁴⁵ Limpach, *Brandende kampongs*, 37.

⁴⁶ Rémy Limpach, “Extreem Nederlands militair geweld tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog 1945-1949: “Brengrun over en zo gauw mogelijk naar Holland””, *Militaire spectator* 185, 10 (2016), 420.

Door de guerrilla werd het voor de Nederlanders onduidelijk wie een combattant en wie een non-combattant was; iedere Indonesische burger kon immers een guerrillastrijder zijn. Deze constante onwetendheid werkte ontsporingen van geweld in de hand, wat later in dit hoofdstuk verder besproken zal worden. Zoals eerder werd vastgesteld is extreem geweld bewust tegen non-combattanten gericht. Het probleem dat ontstond is dat de Nederlanders echter vaak in de veronderstelling waren dat het combattanten waren tegen wie ze over de schreef gingen. Dat is een gegeven dat onbedoeld door de Nederlanders zelf versterkt werd: door een ondoordachte contraguerrilla-campagne, waarbij de opstand hard moest worden neergeslagen, werden de Indonesiërs juist verder in de handen van de guerrillastrijders gedreven en wisten zij dus meer manschappen te rekruteren. Daarnaast brokkelde de steun voor de Nederlanders alleen maar verder af.⁴⁷

Concluderend kan gesteld worden dat het irreguliere karakter van de dekolonisatieoorlog heeft bijgedragen aan een toename van illegitiem oorlogsgeweld. Het gefragmenteerde Indonesische leger, bestaande uit de TNI en andere losse groeperingen, koos voor een guerrillastrategie. De scheiding tussen combattanten en non-combattanten vervaagde daardoor. De Nederlanders speelden escalatie van het geweld verder in de hand door hard op te treden met een meedogenloze contraguerrilla-campagne. Recent onderzoek toont aan dat het extreme geweld gepleegd door de Nederlanders in Indonesië niet incidenteel maar structureel van aard was.

---

⁴⁷ Limpach, *Brandende kampongs*, 46-48.

1b. De oorzaken van extreem geweld

Belangrijk voor het analytisch kader in de volgende hoofdstukken is een overzicht van de oorzaken die ten grondslag lagen aan het extreme geweld. Met de voornaamste oorzaken in het achterhoofd kan de context waarin de dagboeken en memoires geschreven zijn namelijk beter begrepen worden. In deze scriptie wordt gesproken van een oorzaak als het gaat om een algemene, meer systematische reden voor de gepleegde oorlogsmisdaden. Een aantal belangrijke oorzaken komt in deze paragraaf aan bod. Het is noodzakelijk die oorzaken op te delen in twee categorieën: situationele en structurele oorzaken. Die verdeling is niet geheel strikt; sommige oorzaken zijn zowel situationeel als structureel van aard. Rémy Limpach heeft in een artikel de belangrijkste oorzaken op een rij gezet.⁴⁸ Het overzicht dat hij heeft aangebracht wordt zoveel mogelijk gehanteerd in deze paragraaf, zij het meer beknopt en in een andere volgorde.

Situationele oorzaken hebben, zoals de term impliceert, te maken met de situatie op dat moment. Deze oorzaken zijn dus niet per sé ingebed in het optreden van de Nederlandse krijgsmacht, maar afhankelijk van factoren die zich op een willekeurig moment voordoen. Uit voorbeelden die hierna aan bod komen zal blijken dat situationele oorzaken vaak voortkomen uit meer structurele factoren. Bij situationele oorzaken valt te denken aan mentale uitputting, een troepentekort en incidenten die een lokale escalatie van geweld als gevolg hadden.⁴⁹ Aan de intensivering van het geweld in Zuid-Celebes, bijvoorbeeld, lag een aantal van deze situationele oorzaken ten grondslag. De KNIL-militairen die hier gelegerd waren bestonden voor een groot deel uit Indische oud-krijgsgevangenen, die wraak koesterden jegens Indonesiërs. Daarnaast waren veel van de mannen “getraumatiseerd, uitgeput, gefrustreerd en moeilijk in de hand te houden.”⁵⁰ Als gevolg daarvan nam voor deze militairen de neiging om over te gaan tot extreme methoden snel toe.

Structurele oorzaken zijn toe te schrijven aan besluiten die worden genomen voor de krijgsmacht als geheel en aan factoren die inherent zijn aan, bijvoorbeeld, de koloniale traditie of de op dat moment gangbare manier van oorlogvoering. Hieronder vallen bijvoorbeeld racisme, de traditionele hiërarchie in de koloniale samenleving, maar mogelijk ook het brutaliserende effect dat de Tweede Wereldoorlog had op ‘onze jongens’ die naar de Oost

---

⁴⁸ Limpach, “Extreem Nederlands militair geweld,” 419-429.

⁴⁹ Oostindie e.a., *Over de grens*, 400.

⁵⁰ Limpach, *Brandende kampongs*, 65.

werden verscheept.⁵¹ De Nederlands-Indische koloniale maatschappij was gebouwd op segregatie. De bovenlaag van de samenleving werd gevormd door een witte Nederlandse minderheid en was op vele vlakken gescheiden van niet-Europese etnische groepen. Dit ingebedde racisme leidde in de dekolonisatieoorlog tot een gevoel van superioriteit tegenover de Indonesische bevolking. Daarnaast verspreidden de Nederlandse voorlichtingsdiensten consistent een simplistisch vijandbeeld. Door de Indonesiërs af te schilderen als barbaren en onderontwikkeld, werd het idee gecreëerd dat een Indonesisch leven minder waard was dan dat van een Europeaan.⁵² Deze racistische dehumanisering werkte extreem geweld in de hand.

Door het gevoel van superioriteit werd de eigen slagkracht door generaal Simon Spoor overschat en de vijand onderschat.⁵³ Dat is een andere structurele oorzaak voor de escalatie van geweld. Uit het te rooskleurige zelfbeeld kwam een riskante militaire strategie voort, waarbij zowel mentaal als fysiek te veel werd gevraagd van de Nederlandse troepen.⁵⁴ De eenheden van het Nederlandse leger raakten in de afgelegen gebieden sterk versplinterd en moesten lange patrouilles uitvoeren.⁵⁵ Deze isolatie van troepen werkte plaatselijke spiralen van geweld in de hand: er was weinig toezicht van bovenaf. Lokale officieren konden op die manier verheven worden tot een soort *warlords*, die het gevoel kregen onschendbaar te zijn. In combinatie met irreguliere oorlogvoering ontstond een situatie waarbij kleine groepen Nederlandse soldaten in ruig terrein vochten tegen een onbekende vijand die zich verborg. Het werd voor hen verleidelijk om over te gaan tot extreme methoden, aangezien het de enige uitweg leek.⁵⁶ Dit voorbeeld laat zien hoe structurele oorzaken konden leiden tot situationele oorzaken. De overschatting van de eigen militaire kracht en het simplistische vijandbeeld hadden tot gevolg dat Nederlandse troepen te veel hooi op hun vork kregen en overgingen op excessen.

Een ander voorbeeld uit *Over de grens* illustreert de notie dat structurele oorzaken een voedingsbodem konden zijn voor situationele oorzaken evenzeer:

“Het brutaliserende effect van de extreem lange inzet van troepen in Indonesië is vaak, en met recht, opgevoerd als belangrijke oorzaak voor frustratie, morele afstomping en daarmee ook voor wangedrag, voor moord op gevangenen, marteling en achteloosheid bij de inzet van vuurkracht in gevechtssituaties.”⁵⁷

---

⁵¹ Oostindie e.a., *Over de grens*, 400.

⁵² Limpach, *Brandende kampongs*, 142-143.

⁵³ Limpach, “Extreem Nederlands militair geweld,” 419.

⁵⁴ *Ibid*, 419.

⁵⁵ Limpach, *Brandende kampongs*, 130.

⁵⁶ *Ibid*, 130.

⁵⁷ Oostindie, *Soldaat in Indonesië*, 401.

In dit citaat wordt een andere belangrijke structurele oorzaak aangestipt: het dalende moreel van de Nederlandse troepen. Dat werd vooral zichtbaar in de meest intense fase van de oorlog, begin 1949. Rond die periode werd een succesvolle afloop voor de Nederlanders steeds minder realistisch. Internationale druk om het conflict te beëindigen, vooral vanuit de Verenigde Staten en de Verenigde Naties, nam toe. Daarnaast begon de succesvolle guerrillastrategie van de Indonesische troepen steeds meer zijn tol te eisen voor de Nederlandse troepen.⁵⁸ Het moreel daalde verder doordat de Nederlandse strijdkrachten meer en meer uitgeput raakten, en militairen dus langer dan de beloofde twee jaar moesten dienen. Dat werkte op zijn beurt situationele oorzaken voor extreem geweld in de hand, zoals uitzichtloosheid, verveling, toenemende haat jegens de vijand en een houding van ‘schieten op alles wat beweegt.’⁵⁹

Een bijkomende structurele factor was de vaak te snelle en gemakkelijke mobilisatie van de Nederlandse krijgsmacht. Dat hing samen met een structureel troepentekort. Sommige KNIL-militairen hadden de Japanse krijgsgevangenkampen meegemaakt en waren daardoor gebrutaliseerd en getraumatiseerd. Zij werden alsnog ingezet. Bovendien werden de meeste hoge militaire posities bekleed door KNIL-officieren. Bij hun instructies aan onervaren, net ingeschepte KL-troepen werd vaak benadrukt om geen krijgsgevangenen te maken of werden aan hen methoden uitgelegd om zich gemakkelijk van gevangenen te kunnen ontdoen.⁶⁰ Een aanzienlijk deel van deze KL-troepen bestond uit oorlogsvrijwilligers, die vaak ongedisciplineerd waren. Een ander belangrijk onderdeel van het KL waren de dienstplichtigen, die zeer snel gemobiliseerd werden na een korte opleiding en dus onervaren en makkelijk beïnvloedbaar waren. De KL-troepen belandden in een voor hen onbekende omgeving, waar ze al gauw werden geconfronteerd met een bloedige contraguerrillacampagne. In combinatie met weinig overzicht en falend leiderschap werd een ideale voedingsbodem voor excessen geschept.

De guerrilla-oorlog was verder een structureel-oorzakelijke factor voor extreem geweld doordat de Nederlandse strijdkrachten in toenemende mate overgingen op onnauwkeurig technisch of mechanisch geweld. Daarmee wordt de inzet van zware langeafstandswapens als artillerie en gevechtsvliegtuigen bedoeld. Doordat het onderscheid tussen burger en guerrillastrijder vervaagde, werd het credo *better safe than sorry*. Als er dus de verdenking was dat de vijand zich ophield in een kampong, werd deze uit voorzorg platgebombardeerd van een afstand. Daarbij ontbrak het vaak aan precisie en was er geen sprake van direct contact. Het

---

⁵⁸ Limpach, “Extreem Nederlands militair geweld,” 424.

⁵⁹ Ibid, 424.

⁶⁰ Ibid, 425.

staat dan ook buiten kijf dat burgers veelvuldig het slachtoffer werden bij dit technisch geweld, terwijl het door de Nederlandse autoriteiten vrijwel niet nader werd onderzocht⁶¹ Daarnaast was een bijkomend averechts effect dat burgers op deze manier verder in de armen van de TNI werden gedreven.⁶²

Een andere oorzaak voor de ontsporing van geweld, het falen van het militair-justitieel apparaat en de cultuur van straffeloosheid die daarmee werd gecreëerd, kan toegeschreven worden aan beide categorieën. In hoofdstuk 8 van *Over de Grens* wordt door Thijs Brocades Zaalberg en Bart Lutikhuis geconcludeerd dat de geïnstitutionaliseerde straffeloosheid ‘de lijm is die de andere oorzakelijke factoren verbindt.’⁶³ Disproportionele inzet van wapens, martelingen en het platbranden van kampongs werden op hoog politiek en militair niveau toegestaan.⁶⁴ Hoewel kleine eenheden die over de schreef gingen zich daar meestal absoluut bewust van waren, trekt Rémy Limpach dan ook de conclusie dat in Indonesië het drietal generaal Simon Spoor, luitenant-gouverneur Huib van Mook en procureur-generaal Henk Felderhof hoofdverantwoordelijk waren. Hoewel zij zich soms verontwaardigd uitlieten over excessen en onconventionele methoden, lieten zij dit ook oogluikend toe wanneer de militaire situatie daarom vroeg.⁶⁵ Het doel heiligde de middelen.

De belangrijkste oorzaak voor straffeloosheid en het escaleren van geweld is volgens Limpach het beleid van politiek Den Haag. Het was de Nederlandse regering die ervoor zorgde dat haar krijgsmacht tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog in feite een onmogelijke taak voorgeschoteld kreeg. Een relatief klein aantal militairen moest een omvangrijk deel van de Nederlands-Indische archipel controleren; een enorm gebied. Voor Nederlandse begrippen was het totaal ingeschepte aantal manschappen echter zeer groot: ongeveer 220.000 man werd gemobiliseerd. Dit alles gebeurde ondanks dat Nederland zelf nog nauwelijks was bijgekomen van de Duitse bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog, die kort voor deze mobilisatie tot een einde was gekomen.⁶⁶ Hoewel de krijgsmacht werd ingefluisterd dat zij naar de kolonie werd gestuurd met als doel de rust en vrede te herstellen – met de frase ‘Indië verloren, rampspoed geboren’ in het achterhoofd – veranderde de situatie al gauw in een grimmige guerrillaoorlog.

---

⁶¹ Ibid, 427.

⁶² Oostindie, *Soldaat in Indonesië*, 145-146.

⁶³ Zie hoofdstuk 8 van *Over de grens*: Thijs Brocades Zaalberg en Bart Lutikhuis, *De koloniale schuldclassificatie voorbij: Nederlands, Brits en Frans extreem geweld in vergelijkend perspectief, 1945-1962*. P. 406-407.

⁶⁴ Limpach, *Brandende kampongs*, 158-160.

⁶⁵ Limpach, “Extreem Nederlands militair geweld”, 429.

⁶⁶ Ibid, 416.

Het blijkt dat vele structurele en situationele oorzaken met elkaar samenhangen en zo een vicieuze cirkel van geweld tot gevolg hadden. Door het irreguliere karakter van de oorlog grepen beide partijen naar onconventionele middelen en escaleerde de situatie. Samenvattend: de Nederlandse krijgsmacht werd opgezadeld met de onrealistische taak om een omvangrijk deel van de Indonesische archipel te controleren, met beperkte middelen en manschappen. Daardoor kregen militairen onvoldoende rust en konden zij hun taak niet goed meer uitvoeren. Hoewel van bovenaf constant werd gehamerd op het ontzien van de lokale burgerbevolking, bleef deze allesbehalve buiten schot en verloren de Nederlanders daardoor in toenemende mate de *hearts and minds* van de Indonesiërs.

1c. Operationalisering: de motieven voor extreem geweld

Een overzicht van structurele en situationele oorzaken biedt een behoorlijk helder beeld van de totstandkoming van extreem geweld tijdens de oorlog. Om dat beeld completer te maken, is het van belang om ook motieven voor het plegen van excessief geweld in kaart te brengen. Die zijn vaak namelijk persoonlijker van aard dan de oorzaken die in de vorige paragraaf zijn beschreven. Bovendien zijn motieven meer afhankelijk van op zichzelf staande gebeurtenissen en raken ze dus niet aan de causaliteit van de dekolonisatieoorlog als geheel. Daarom vormt deze paragraaf de brug naar de eigenlijke analyse van dagboeken en memoires: de motieven hangen nauw samen met de getuigenissen van de militairen. Een aantal motieven wordt in deze paragraaf geoperationaliseerd door te kijken naar wat in de literatuur al over de wijze van reflectie op gebeurtenissen is geschreven. Daarbij wordt dankbaar gebruik gemaakt van het overzicht dat Gert Oostindie in zijn boek heeft samengesteld. In de analyses van dagboeken en memoires zal getoetst worden of de in deze paragraaf gecategoriseerde motieven inderdaad het meest voorkomen.

In de egodocumenten worden motieven aangedragen als manier om op het gepleegde geweld te kunnen reflecteren en het soms ook te verklaren. Dat gebeurt vaak echter pas als de auteur zelf betrokken is geweest bij dat geweld: wanneer dat niet het geval is, blijft het vaak bij algemene bewoordingen.⁶⁷ Als een auteur wél zelf een gevechtssituatie heeft meegemaakt, wordt zijn toon persoonlijker en loopt de wijze van reflectie uiteen. Soms worden daden van extreem geweld gerechtvaardigd, maar er kan ook sprake zijn van twijfel of spijt. Om de motieven te operationaliseren worden verklaring en wijze van reflectie aan elkaar gekoppeld. Veelvoorkomende wijzen van reflectie zijn rechtvaardiging, twijfel, veroordeling en wroeging. Daarbij geldt voor alle motieven dat de wijze van reflectie zeer diffuus en contextafhankelijk is. Dat zal aan de hand van de volgende voorbeelden duidelijk worden.

Een van de voornaamste motieven voor militairen om een daad van extreem geweld te verklaren is het argument *better safe than sorry*, ofwel ‘het was hij of ik.’⁶⁸ In die verklaring zit ook een rechtvaardigend element omdat de militair een concrete reden voor zijn handelen opvoert: ‘als ik hem niet had doodgeschoten, was ik zelf dood geweest.’ Het was dus onvermijdelijk. Het zal in de volgende empirische hoofdstukken duidelijk worden dat dit motief vaak voorkomt, al dan niet in combinatie met andere motieven. Daarnaast blijkt dat ‘het was

---

⁶⁷ Oostindie, *Soldaat in Indonesië*, 220.

⁶⁸ *Ibid*, 221.

hij of ik' niet altijd als rechtvaardiging wordt opgevoerd. Soms is dat motief alleen een verklaring voor een geweldssituatie en laat de auteur daarbij juist tekenen van wroeging zien: 'ik vind het verschrikkelijk, maar het was hij of ik.'

Een motief voor extreem geweld kan ook een reactief element bevatten. Dat impliceert dat wraakgevoelens meespelen bij het komen tot een daad van extreem geweld. Een situatie waarbij dit motief vaak voorkwam was wanneer Indonesisch geweld tegen kameraden van Nederlandse militairen gericht was. Wanneer deze kameraden omkwamen bij aanvallen op de kwetsbare afgelegen buitenposten van de Nederlanders, werd vaak gereageerd met een collectieve tegenactie of bijvoorbeeld de executie van een gevangene. Dat leidde weer tot nieuwe wraakacties vanuit het andere kamp, waardoor er op lokaal niveau een eindeloze wisselwerking van geweld kon ontstaan.⁶⁹ De wil om wraak te nemen speelde ook een rol voor KNIL-soldaten die de Japanse krijgsgevangenkampen hadden overleefd tijdens de bloederige Bersiap-periode. Tijdens de Bersiap vielen groepen *pemoeda's* (jeugdbendes) aangespoord door Indonesisch nationalisme alles aan wat met het koloniale regime te maken had. Europeanen en Indische Nederlanders waren het voornaamste doelwit van deze aanvallen. Indo-Europeanen maakten een belangrijk deel van het KNIL uit. Sommigen van hen waren door de Bersiap getraumatiseerd en zinden nu op wraak, wat leidde tot extreem gewelddadig optreden.⁷⁰

Veel van dit reactieve geweld was buitensporig. Losstaande uitspattingen van extreem geweld zonder wraakelement kwamen echter nog veel vaker voor. Daarbij was het mogelijk dat extreem geweld werd ingezet als statement: terreur als militair middel. Kapitein Raymond Westerling paste terreur toe in Zuid-Celebes: om de 'rust en orde' te bewaren werd een intimiderend voorbeeld gesteld door de lokale bevolking te straffen. Zo werd duidelijk gemaakt aan de Indonesiërs dat ze zich maar beter niet aan konden sluiten bij de guerrilla. Een veelvuldig toegepaste manier van terreur om dat doel ook te bereiken was het platbranden van kampongs. Deze methode had vaak een averechts effect: door het verdere gebrek aan controle op de bevolking door de Nederlanders werden getroffen Indonesiërs vaak in de handen van de guerrilla's gedreven.⁷¹ Deze voorbeelden geven aan dat terreur voor sommige Nederlandse legercommandanten onderdeel was van de tactiek en dat zij alle middelen als geoorloofd achtten om militaire successen te behalen.⁷² Het motief om extreme methoden in te zetten om een voorbeeld te stellen werd verder versterkt door een oorzaak: lokale commandanten hadden

---

⁶⁹ Limpach, *Brandende kampongs*, 142.

⁷⁰ Ibid, 146-148.

⁷¹ Brocades Zaalberg en Lutikhuis, "Extreem geweld tijdens dekolonisatieoorlogen", 41-42.

⁷² Limpach, *Brandende kampongs*, 135.

vaak veel autoriteit en bewegingsvrijheid doordat de verantwoordelijkheid te veel op hen werd afgeschoven binnen de Nederlandse militaire hiërarchie. Het kwam daardoor in sommige situaties op het morele kompas van een enkele persoon aan of een legereenheid – of een gedeelte daarvan – wel of niet ontspoorde.⁷³

Een specifieke context waarin extreem geweld voorkwam was bij het ondervragen van gevangengenomen Indonesische militairen en burgers. Verschillende motieven lagen aan dat geweld ten grondslag. Een belangrijk motief voor de Inlichtingen- en Veiligheidsgroepen (IVG) om over te gaan op het martelen van gevangenen was het snel willen verkrijgen van informatie. De inlichtingendiensten stonden in directe verbinding met de eenheden te velde van het KNIL en het KL (Koninklijke Landmacht), waardoor de informatie die gevangenen prijsgaven cruciaal was voor het boeken van militaire successen.⁷⁴ Er werd echter ook gemarteld om bekentenissen af te dwingen. Dat kon ertoe leiden dat gevangenen schuld bekenden om maar van de pijn af te zijn. Op die manier zijn meerdere onschuldigen veroordeeld tot gevangenisstraffen en zelfs tot de dood.⁷⁵ De in de vorige paragraaf beschreven straffeloosheid had tot gevolg dat de inlichtingendiensten in hoge mate hun gang konden gaan. Zo werden de motieven om te martelen gedoogd en gefaciliteerd. In tegenstelling tot andere koloniale oorlogen, was martelen echter geen groot onderdeel van het totale gepleegde extreme geweld door de Nederlanders in Indonesië. Dat is opvallend, want in een koloniale oorlog als die in Algerije was martelen wel oververtegenwoordigd als aandeel van het totale gepleegde extreme geweld. De Fransen maakten tijdens die oorlog – en in de koloniale tijd daarvoor ook al – systematisch gebruik van martelpraktijken, die bekend zijn komen te staan als *La Torture*.⁷⁶

Ten slotte is er nog een laatste categorie voor extreem geweld: geweld waar geen concreet motief voor is.⁷⁷ Sönke Neitzel en Harald Welzer schrijven over gewelddadige acties van een Duitse soldaat tijdens de Tweede Wereldoorlog:

“Wat Pohls motieven uiteindelijk ook precies mogen zijn geweest, zijn redeloze mensenjacht staat in elk geval voor een type van geweld dat Jan Philipp Reemtsma als ‘autotelisch’ aanduidt: geweld dat om het geweld zelf wordt uitgeoefend en geen nader doel dient.”⁷⁸

---

⁷³ Ibid, 135.

⁷⁴ Oostindie e.a., *Over de grens*, 206, 228-229.

⁷⁵ Ibid, 230-231.

⁷⁶ Ibid, 399.

⁷⁷ Geweld waar geen concreet motief voor is werd eerder door Van Doorn en Hendrix in hun studie *Ontsporing van geweld* al omschreven als ‘disfunctioneel’: er is dan geen duidelijk (militair) doel voor het geweld.

⁷⁸ Neitzel en Welzer, *Soldaten*, 87.

Ten eerste komt autotelisch geweld voort uit een mentaliteit van officieren en andere hooggeplaatste militairen. Joanne Bourke concludeert dat het doden van burgers en krijgsgevangenen, hoewel verwerpelijk, volgens hooggeplaatste militairen onvermijdelijk was. Legeraanvoerders beschouwden krijgswetten als ‘onnodige restrictieve middelen’ die een overwinning konden voorkomen.⁷⁹ Daarom accepteerden zij simpelweg dat wreedheden zich voordeden tijdens een conflict. Hoewel haar onderzoek is toegespitst op andere oorlogen, is het aannemelijk dat in ieder geval een deel van de Nederlandse legerleiding er eenzelfde mentaliteit op nahield. Die houding zou, in dat geval, verder zijn gefaciliteerd door de institutionele straffeloosheid.

Ten tweede werd die instelling van de legerleiding direct overgebracht op de militairen in het veld. Bourke geeft verscheidene voorbeelden: aan militairen werd van hogerop verteld dat zij vrouwen mochten verkrachten en op andere manieren konden toetakelen. Ook werd in sommige gevallen aan hen uitgelegd op welke manier ze het beste krijgsgevangenen konden ombrengen. Een deel van de combattanten betuigt spijt voor deelname aan zulke daden van extreem geweld, maar anderen verklaren dat ze het begaan van wreedheden simpelweg plezierig vonden.⁸⁰ Bourke beschouwt het begaan van extreem geweld voor vermaak als een op zichzelf staand fenomeen, losstaand van eventuele andere doelstellingen.⁸¹ Dat is begrijpelijk. Militairen die stellen dat ‘het idee om te martelen, verkrachten en doden hen leuk lijkt’, geven daarmee impliciet aan dat hun beoogde acties verder geen enkel strategisch doel dienen.⁸² Dat wil echter niet zeggen dat een daad van collectieve bestraffing niet hand in hand kan gaan met voldoening. Het zal in de volgende hoofdstukken duidelijk worden in hoeverre Nederlandse militairen zich tijdens de Indonesische dekolonisatieoorlog bedienden van dit autotelische geweld. Tevens zal gekeken worden of dit type geweld inderdaad op zichzelf staat, of juist wél gepaard kan gaan met andere, meer strategische doelstellingen.

Niet alle in deze paragraaf geoperationaliseerde motieven komen evenredig voor in de databases van het KITLV en het NIMH. Er staan in verhouding bijvoorbeeld vrijwel geen passages uit dagboeken van inlichtingenpersoneel in de NIMH-database. Het zal in de volgende twee empirische hoofdstukken dan ook duidelijk worden dat de motieven voor reactief geweld en geweld als statement meer voorkomen in de databases dan het motief om inlichtingen te verkrijgen door middel van marteling.

---

⁷⁹ Bourke, *An Intimate History of Killing*, 174-175.

⁸⁰ Ibid, 178-179.

⁸¹ Ibid, 201-202.

⁸² Ibid, 179.

2. Analyse van dagboeken

*Kort na zijn terugkeer bij het bataljon signaleerde Hoogstraten hoe Indonesische krijgsgevangenen tijdens ondervragingen door inlichtingenpersoneel ‘meermalen tot bloedens toe’ werden geslagen. ‘Wij vormen een soort Duits bezettingsleger’, stelde hij direct daarop in een van de meest memorabele passages uit zijn dagboek. Sarcastisch en respectvol naar de tegenstander voegde hij eraan toe: ‘alleen werkt de ondergrondse hier beter’.*⁸³

Dit citaat is afkomstig uit een artikel van Thijs Brocades Zaalberg, waarin het verhaal van de Nederlandse luitenant Barth Hoogstraten centraal staat. Op basis van zijn dagboek, memoires en een interview is een verhaal over de Indonesische dekolonisatieoorlog ‘van onderaf’ geschreven.⁸⁴ Zoals te lezen is in de bovenstaande quote, is Hoogstraten uitermate kritisch op het handelen van Nederlandse inlichtingendiensten. Hij maakt zelfs de vergelijking met het optreden van de Duitsers in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Brocades Zaalberg schrijft verder dat Hoogstraten ‘beknopt maar altijd in rake bewoordingen, de morele worsteling en de weging tussen ethiek en schijnbaar effectief optreden benoemt.’⁸⁵ Dat geeft weer hoe oorlogsveteranen zichtbaar in tweestrijd zijn bij het op papier beschrijven van een extreme gewelddaad, iets wat in dit hoofdstuk vaker naar voren zal komen.

Verschillende manieren om te rechtvaardigen en verantwoorden vormen de kern van dit hoofdstuk. Er zal worden gekeken naar linguïstische uitingen van veteranen als Hoogstraten over geweldssituaties. Daarbij wordt gebruik gemaakt van dagboeken uit hoofdzakelijk de NIMH-database. De belangrijkste factor bij het doorspitten van deze contemporaine egodocumenten op taalgebruik, is de wijze van reflectie op gebeurtenissen door de veteranen. Aan de hand van de in het vorige hoofdstuk behandelde operationalisering van motieven is dit hoofdstuk opgebouwd. Citaten van veteranen komen dus per motief aan bod. In sommige gevallen worden citaten geclusterd in voetnoten, om meer context te bieden over bepaalde situaties.

Ten eerste is een korte toelichting op hóé de militairen reflecteren noodzakelijk en daarvoor wordt een aantal algemene voorbeelden gebruikt. In veel gevallen wordt de daad

---

⁸³ Thijs Brocades Zaalberg, “We vormen hier een soort Duits bezettingsleger. Het dagboek van een pelotonscommandant in Indonesië, 1946-1949”, in Anita van Dissel, Jan Hoffenaar en Elsbeth Locher-Scholten (eds.), *Wat een vondst!* (Amsterdam, 2020), 202.

⁸⁴ Brocades Zaalberg, “We vormen hier een soort Duits bezettingsleger.”, 195.

⁸⁵ *Ibid*, 194.

simpelweg beschreven, zonder dat de auteur daarbij zijn morele normen en waarden laat gelden. Dat gaat soms heel beknopt en opsommend:

“Gisteren hebben peloppers de spoorbaan tussen Moeara Enim en Oedjanmas over 1 km opgebroken waardoor 2 locomotieven en 14 wagens zijn ontspoord 3 doden en 2 gewonden te betreuren waren (inlanders) en het treinverkeer daar voorlopig stop staat. De afgelopen week is de trein die beurt ook weer 7x beschoten.”⁸⁶

Daarnaast kan het zijn dat een veteraan wel impliciet reflecteert op een (extreme) gewelddaad, maar niet expliciet. Dat doet Hoogstraten zo:

“Bij onmiddellijk ingezeten achtervolging door 3e Pel. schoot Menting twee van de ontvoerders neer terwijl een derde gevangen genomen werd. Die verraadde na hardhandig verhoor de zeven huizen van zijn makkers.”⁸⁷

Hier wordt de daad niet per sé afgekeurd, maar gebruikt Hoogstraten wel het bijvoeglijk naamwoord ‘hardhandig’ om aan te geven dat het in feite om mishandeling ging. Zijn taalgebruik is enigszins verhullend: hoewel hij impliceert dat er sprake is van extreem geweld, veroordeelt hij dat geweld in dit geval niet. Hij geeft echter meer prijs dan Keegstra doet in het voorbeeld daarboven, waarbij een daad simpelweg wordt beschreven.

Daarnaast geeft het citaat niet geheel duidelijk prijs of het om een daad van extreem geweld gaat. Hoewel de mishandeling als zodanig bestempeld zou kunnen worden, is de achtervolging die daaraan voorafging lastiger te classificeren. Als de neergeschoten ontvoerders namelijk al in gevangenschap zaten, zou het hier om een daad van extreem geweld gaan: de

---

⁸⁶ ‘NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949’, citaat uit: Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), Den Haag, 457, inv.nr 4, Dagboek van Keegstra H., 20 mei 1947. Zie ook citaat uit zijn dagboek op 24 december 1948, waarbij Keegstra uitvoeriger reflecteert op een daad waar hij getuige van was:

“Lt. [luit] Markus was gisteren met jeep naar A.I. [Air Itam] met maj Eikenaar en Hogervorst. Bij Goenoeng Menang stond inlander aan kant v.d. weg. Markus liet stoppen en ondervroeg de kerel. Deze gaf vage antwoorden en deed een paar stappen achteruit. M. zei Brentie maar de man nam de benen het bos in. M. schoot met zijn revolver in de lucht en rende de man achterna daarbij vlot over ladang omheiningen springend. Op een ladang gekomen schoot M. op de inlander en deze viel neer. Bij hem komend bemerkte M. dat de man dodelijk getroffen was. Krio van Goenoeng Menang erbij gehaald. Kende de man niet. Op hem werd alleen een rood-wit lintje gevonden. De man werd ter plaatse begraven. We kunnen niets aan Lt. [luit] Markus merken na dit voorval. Hij heeft er met ons ook niet over gesproken. [op 9-1-1949 schrijft Overvoorde: Hoor nu dat de man welke laatst door Lt. [luit] Markus werd doodgeschoten doofstom was. Was zenuwachtig geworden en was weggelopen. Tonny had dit uitgezocht.]”

⁸⁷ NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 57, inv.nr 5461, Dagboek van Hoogstraten B., 30 oktober 1947.

standrechtelijke executie van gevangenen. Dat valt echter niet op te maken uit het citaat. Bij meer citaten die de revue passeren is het soms moeilijk met zekerheid te zeggen dat het om extreem geweld gaat. Desalniettemin kunnen ook die citaten interessante wijzen van reflectie bevatten en dus meer context bieden voor het referentiekader van de Nederlandse militair.⁸⁸ Het zwaartepunt van de analyse in dit hoofdstuk ligt echter bij situaties waarbij het expliciet om extreem geweld gaat en waarbij de auteur in klare bewoordingen reflecteert op de door hem beschreven situatie. Het zal duidelijk worden dat vaak niet per sé een enkel motief ten grondslag ligt aan de wijze van reflectie, maar dat de auteur een combinatie van verschillende factoren hanteert. Een mogelijke factor is bijvoorbeeld het type geweld dat in een specifieke situatie wordt gebruikt, zoals de inzet van zware wapens. Daarnaast komen structurele en situationele oorzaken soms naar voren uit citaten.

Ten eerste zal worden gekeken naar de categorie die kan worden aangeduid met ‘het was hij of ik’. Het gaat daarbij dus om passages uit dagboeken die situaties aangeven waarin de auteur stelt dat hij of zijn strijdmakkers geen risico konden nemen. Het volgende citaat laat dat zien, maar bevat naast het motief om risico’s te verkleinen meerdere reflectieve lagen.

“Wat mij opgevallen is is wel dat onze jongens ikzelf inclusief zo koud ben tegenover het leven van een inlander. We kunnen geen risico nemen en daar is alles mee gezegd.”⁸⁹

Dit citaat verwijst vrijwel zeker naar gebeurtenissen rondom het bloedbad in Rawagedeh, een van de bekendste oorlogsmisdaden die zijn gepleegd door Nederlandse militairen tijdens de dekolonisatieoorlog in Indonesië. Dijkstra spreekt van een ‘grote zuiveringsactie’.⁹⁰ Het beeld dat door Dijkstra wordt geschetst is tekenend voor rechtvaardigingsmechanismen die vaak voorkomen in de databases. Er kan geen risico worden genomen, dus wordt overgegaan op

---

⁸⁸ Zie bijvoorbeeld: NIMH, 545, inv.nr 597, Dagboek van Eshuis J., 24 januari 1949. Hoewel de beschreven situatie hoogstwaarschijnlijk binnen reguliere gevechtsacties plaatsvindt, is de wijze van reflectie van de auteur interessant:

“Vannacht waren we met de tanks bezig toen we ineens weg moesten naar t zesde peloton dat op patrouille was en versterking had aangevraagd. Werden er in Powers [Dodge WDX Powerwagons] heengebracht. Daar aangekomen kwam ons onze eerste gewonde tegen. Schot door zn schouder. Bij het zuiveren van een kampong vonden we een pelopper die werd neergelegd. Hidde gaf t nekschot. Geen van allen was er kennelijk van onder de indruk. Een eind verder kwamen we bij TNI huizen waar zich behoorlijke stellingen voor en in bevonden. Toen deze behoorlijk fikten kregen we echter ineens een stro vuur vanuit een sawa [rijstveld] daarachter. Wij zijn toen in [luokken] verder gegaan. Hier werden nog drie man gewond waaronder een luit. De artillerie met 25ponders [QF 25-ponder] heeft toen de boel maar eens behoorlijk omgeploegd. Drie uur vanmiddag waren we weer thuis. Het is gek hoe verschillend een mens kan handelen. We hebben hier nl een kleine jongen in het kamp. Vanavond was hij ergens gevallen en verschillende lui die vanmiddag als beesten op andere mensen schoten zaten er nu rondom heen om hem toch maar zo pijnloos mogelijk te verbinden. Een gekken wereld!”

⁸⁹ NIMH, 545, inv.nr 110, Dagboek van Dijkstra F.H., 9 december 1947.

⁹⁰ Ibid.

excessief geweld. Opvallend daarbij is de hoge mate van zelfreflectie van Dijkstra, die duidelijk beseft dat hijzelf en zijn kameraden de levens van een ‘inlander’ (inheemse Indonesiër) als minder waard beschouwen. Hij rechtvaardigt die houding vervolgens door te stellen dat er geen risico kan worden genomen. Uit het dagboek van Dijkstra komt nog een aantal interessante zinnen naar voren:

“Dwars door de kampongs moeten we een kilometer of 12 vooruit. Overal smeren hem witte en witzwarte figuurtjes voor ons uit het vlakke veld in zodat we met succes het vuur kunnen openen.”⁹¹

Door te spreken van ‘witte en witzwarte figuurtjes’, dehumaniseert Dijkstra de tegenstander. Het is hoogstwaarschijnlijk makkelijker om te schrijven over een daad van extreem geweld als er niet expliciet over menselijke slachtoffers wordt gesproken. Dat is immers meer confronterend voor zowel de schrijver als de lezer dan wanneer de slachtoffers worden bestempeld als ‘figuurtjes’. Bovendien is het nog een manier om het geweld te rechtvaardigen: het vuur is namelijk niet geopend op mensen, maar op ‘figuurtjes’. Verder valt op:

“De 6 gevangenen welke we bij ons hadden worden door een paar vrijwilligers ter plaatse neergelegd meelopen kunnen ze toch ook niet. Kloppen doet het natuurlijk niet en het is volkomen in strijd met E.M. opdracht maar er klopt meer niet. Wapenstilstand is er ook en daar merk je weinig van. Als franc-tireur kunnen ze misschien aangemerkt worden en is het gewettigd.”⁹²

Dijkstra benoemt hier expliciet een oorlogsmisdaad: het doden van krijgsgevangenen. Door te stellen: ‘meelopen kunnen ze toch ook niet’, voert hij een reden op waarom hij en zijn kameraden zich van de gevangenen wilden ontdoen. Vervolgens is zijn argumentatie interessant: het besef dat het doden van de gevangenen niet door de beugel kan is er, maar dat verantwoordt hij door te stellen dat ‘er wel meer niet klopt’. Dit is een *whataboutism* avant la lettre: door de aandacht te verschuiven naar ‘meer dat niet klopt’, relativiseert hij de moord op de gevangenen.⁹³ Hij voert uiteindelijk nog een reden op: als de gevangenen als franc-tireur

---

⁹¹ Ibid.

⁹² Ibid.

⁹³ Op 16 december 1947 relativiseert Dijkstra de eigen actie ook door de aandacht te verleggen naar de vijand: “[Dijkstra maakte niet dagekijks verslag. Op 16-12-1947 beschreef hij diverse acties die in de voorgaande dagen plaats vonden] Het eerste vuur gehad op één dag 7 kampongs platgebrand. (...) Laat ik beginnen met de

(vrijsschutter, een undercover vijand zonder uniform) kunnen worden aangemerkt, is er een legitieme reden ontstaan om de moord op hen te rechtvaardigen. Kennelijk weet Dijkstra dat er manieren zijn om het systeem te manipuleren. In dit geval zou hij dat kunnen doen door de krijgsgevangenen als combattanten aan te merken.

Dijkstra is niet de enige het verkleinen van risico's opvoert als motief en daar meerdere redenen voor geeft:

“In de buurt van Malaja hebben ze nog een rood wite [sic] prauw met 5 man in de grond geschoten. Verkenning volk? Spionnen? Die ongemerkt aan land wilden komen. Jammer aan een kant voor hen. Gelukkig voor ons. Het stuit je toch altijd weer tegen de borst om een ander neer te schieten!”⁹⁴

De militair genaamd Overvoorde die dit schreef, hanteert net als Dijkstra een vorm van moreel besef. Hoewel hij redelijk luchtig stelt dat het ‘jammer voor hen’ is dat de vijf Indonesiërs zijn doodgeschoten, geeft hij wel aan dat het hem zwaar valt om ‘een ander neer te schieten’. Tegelijkertijd laat het citaat zien dat Overvoorde zich expliciet afvraagt wíé er eigenlijk zijn doodgeschoten. Zijn het verkenners? Zijn het spionnen? Voor hem maakt dat niet uit, het zekere voor het onzekere is genomen en daarmee is een risico afgewend: ‘gelukkig voor ons’. Ook valt op dat Overvoorde algemene termen gebruikt om te praten over een daad van extreem geweld: *ze* hebben geschoten, het stuit *je* tegen de borst. Dat is kenmerkend voor reflectie op excessen als deze: door te verwijzen naar de daders met vage, algemene bewoordingen, wordt de schuld niet direct bij kameraden gelegd en blijft in het midden wie het nou precies gedaan heeft. Op die manier kan een veteraan wel reflecteren op gebeurtenissen, zonder een directe schuldige aan te wijzen en dus te boek te komen te staan als ‘matennaaiër’. Dat zal vaker naar voren komen in dit hoofdstuk.

---

bergpatrouille met de A comp. [Cie] waar we vrijwillig in mee gingen. De datum weet ik niet meer precies (ik meen 7 Dec.) maar het was op een donderdag. Vanuit Plered lopende geklommen tot 1000 meter en door de bergen een tocht van ± 30 km gemaakt. Elke kampong waar we doorkwamen is in de brand gestoken en het resultaat was 3 peloppers levend 2 dood en 3 geweren. Met elkaar waren er wel een 100 man voor op patrouille zodat het resultaat niet erg groot genoemd mag worden. De 3 levende peloppers werden vlak voor 't eindpunt neergelegd vertellen doen ze toch niks en zich beteren ook nooit. De knil [KNIL] en V.P. [veldpolitie] welke meeliëp rampokte de kippen mee. Wij (A cie) [Cie] pikten een paar schapen mee voor de volgende dag. 't Is de reinste diefstal maar de bevolking is zelf niet zuiver en dus is er een motief (niet erg steekhoudend). Het in brand steken van de kampongs heeft alleen ten doel om de peloppers te noodzaken uit te wijken want op een andere manier gelukt het niet. (...) Overigens waren de “heren” die we pikten geen idealisten maar doodgewone dieven en moordenaars waar de bevolking meer onder te lijden heeft dan wij.”

⁹⁴ NIMH, 510, inv.nr 123, Dagboek van Overvoorde, 29 augustus 1946.

Een andere manier voor militairen om risico's te verkleinen was de onnauwkeurige inzet van technisch geweld.⁹⁵ De risico's die daarbij horen zijn omvangrijk. Dat blijkt:

“Om geen tijd te verliezen direct de aanvallen laten uitvoeren; met Rockets en mitrailleurs. Het ging er van langs; de jongens zeiden: "dat is het werk". (...) Bovendien onoverzicht. [onoverzichtelijk] terrein en in beide gevallen kaartvuur. (...) Wat later kwam inderdaad vd [Van de] R [Roes] aanzetten met een kl [klein] ploegje; vertelde dat er in een bepaalde kampong door de vliegtuigactie vele doden en zwaargewonden waren.”⁹⁶

Kootker schrijft hier over een onnauwkeurige aanval op een aantal kampongs in Garoet in West-Java. Een aantal motieven valt uit dit citaat op te maken. Ten eerste worden de aanvallen direct uitgevoerd om ‘geen tijd te verliezen.’ Dat werkt onnauwkeurig handelen in de hand. Kootker onderschrijft dat vervolgens: ‘Bovendien onoverzicht.’ Uiteindelijk blijkt inderdaad dat de aanval ‘vele doden en zwaargewonden’ tot gevolg heeft. Hoewel Kootker zelf zich niet direct uitlaat over dit handelen, geeft hij wel een voorbeeld van hoe zijn kameraden de aanval interpreteren: “dat is het werk”. Daarmee rechtvaardigen zij de inzet van zware wapens.

Oorzakelijke factoren zijn soms duidelijk verbonden met motieven:

“Verschillende artilleriebombardementen werden daardoor per 18 set (radio) wat later aangevraagd; deze artillerie had reeds verschillende kampongs "gecleared" geen moeilijkheden; doortippelen. Verdachte kampong-complexen werden eerst doorzeefd en daarna in linie doortrokken de z.g. [zogenaamde] "sweep". Snel en krachtig. Na ± 9 uur geen kampongs meer;

---

⁹⁵ Een typisch voorbeeld is: NIMH, 510, inv.nr 115, Dagboek van Achterberg G., 6 januari 1947. Technisch geweld wordt hier gebruikt tijdens reguliere gevechtshandelingen en is dus niet per sé extreem in dit geval. De auteur is wel duidelijk onder de indruk en verheerlijkt het eigen optreden:

“Alles is weer rustig en bijna normaal. De plopors hebben het veld geruimd en zullen verdwijnen tot buiten een ring 20 km. [kilometer] Het zijn spannende dagen geweest. Er zijn verschillende grote gebouwen vernield waarin zich hardnekkige snipers bevonden. Ontzettend veel doden hebben ze achtergelaten in een gebouw achter de Javabank. Daar had je 3 ramen vanwaar geregeld met een bren werd geschoten van die 3 ramen liep een groot bloedspoor dat ineens smolt de trap af naar beneden. Oerslecht schieten in tegenstelling met onze jongens die allen goede schutters zijn. De 2e nacht heb ik ook achter een raam gezeten en de hele nacht naar buiten geloerd dat was in eht postkantoor waar eveneens telegramtoestellen waren. Ik zat achter de sleutel geen uur nadat de plopors er achter hadden gezeten en heb verbinding gehad met een plopor tlg. [telegrafist] 200 km. [kilometer] van Pbang [Palembang] en een maleis telegram ontvangen dat wanneer ze de zaak niet konden houden moesten ze het maar opblazen dus zijn we net op tijd geweest. Veel Jappen en Br. Indiërs [Brits-Indiërs] werden signaleerd en vele brens en tommyguns. Hoe komen ze daar aan? Niet van ons. Maar ze hebben een harde les gehad van het 8e bataljon [8 RS] en dat zal hun lang heugen. Ondanks dat ze met vele duizenden waren.”

⁹⁶ Ibid: NIMH, 545, inv.nr 579, Dagboek van Kootker J.G.H., 26 augustus 1947. Zie voor een ander voorbeeld van technisch geweld het gehele citaat uit het dagboek van Dijkstra, op 9 december 1947. Meerdere delen van dat citaat zijn al aan bod gekomen, maar het geheel beschrijft uitgebreid een voorbeeld van de inzet van technisch geweld ter verkleining van risico's.

maar heuveltje op ravijntje neer eentonig en niks te beleven; totdat we om 12 u. [uur] zeer plotseling en zeer onverwachts op de kam van een der heuvelruggen op een moorddadige vuurstand stuitten van de tegenoverliggende heuvelkam. - Dekken! - N.B. [nota bene] Als deze stomme vijand goede vuurdiscipline had gekend en had gewacht tot de hele compie [Cie] over de rug was gekomen hadden ze een ware nederlaag aan ons kunnen toebrengen. Ondertussen [sic] ontspoon zich een lekker vuurgevecht met veel fluitende blauwe bonen en wat dies meer zij. Maar die schoften zaten goed verborgen en we hebben nauwelijks kunnen waarnemen welke verliezen zij leden door het vuur van onze infanterie wapenen l.w. [onbekende afkorting] (telescoop)-geweer Bren Zinch mortier [vermoedelijk 2 inch mortier bedoeld] geweergranaten en launchers.”⁹⁷

Dit citaat is tijdens de Eerste Politioele Actie geschreven, toen de oorlogvoering conventioneeler was dan tijdens de latere, meer irreguliere fase van de oorlog. Er wordt dus een grootschalige aanval beschreven, wat het lastig maakt om te bepalen of er burgerslachtoffers zijn gevallen. De structurele onderschatting van de tegenstander in samenspel met het simplistische vijandbeeld wordt echter pijnlijk duidelijk. Mourik laat zich zeer laatdunkend uit over de Indonesische vijand. Het citaat toont wel aan dat een autotelisch motief hand in hand kan gaan met een ander, strategisch motief. In dit geval houdt dat in dat de auteur plezier haalt uit de krijgshandelingen, maar dat die tegelijkertijd het doel hebben om risico's voor de eigen gelederen te verkleinen.

Het gevoel van superioriteit ten opzichte van Indonesiërs hoeft niet per sé hand in hand te gaan met vijandigheden. In de volgende quote is wederom Dijkstra aan het woord:

“Wij moesten dienst doen als rugdekking van de laskars en om het moreel wat te steunen. Eventueel konden we mortier vuur afgeven. Toen ik Ltnt [luit] Bavink [HAMOTs-commandant] attent maakte op het feit dat door ons mortier vuur zijn eigen mensen net zo veel risico zouden lopen antwoordde hij: Dan hebben ze pech gehad. Gemakkelijk voor een comp. comm. [compagniecommandant] als hij zo zou kunnen denken. (...) Van het ploegje van 30 man hebben ze [HAMOTs] 7 neergeschoten en 2 gevangen genomen.”⁹⁸

Ter verduidelijking: HAMOT staat voor Harer Majesteits Ongeregelde Troepen. Deze eenheden vochten mee met het Nederlandse leger en bestonden uit Indonesiërs die de

---

⁹⁷ NIMH, 509, inv.nr 1240, Dagboek van Van Mourik P.E., 21 juli 1947.

⁹⁸ Ibid: NIMH, 545, inv.nr 110, Dagboek van Dijkstra F.H., 31 oktober 1947.

Nederlandse zijde kozen. Ook overgelopen TNI-soldaten maakten deel uit van de HAMOTs.⁹⁹ HAMOTs hadden geen officiële status en ontvingen derhalve geen soldij. Deze positie in de hiërarchie van de Nederlandse strijdkrachten in de dekolonisatieoorlog zou een verklaring kunnen zijn voor het roekeloze handelen van de compagniecommandant. Klaarblijkelijk maakt het feit dat deze Indonesiërs aan ‘de goede zijde’ vechten niet uit: hun levens zijn volgens luitenant Bavink niet meer waard dan dat van Indonesische vijanden. Hun dood is slechts bijkomende schade bij het verkleinen van een risico voor de eigen troepen. Daarnaast hanteert Dijkstra hier, in tegenstelling tot Van Mourik in het vorige citaat, wel een vorm van morele oppositie: hij stelt dat het gemakkelijk is voor een commandant om zo te denken over mensenlevens.

Nu zal een ander motief aan bod komen: geweld dat wordt gebruikt om een voorbeeld te stellen, ofwel de inzet van extreem geweld als terreurmiddel. Een inmiddels bekende komt wederom aan bod, aangezien hij ook bij het motief om geweld te gebruiken ter afschrikking duidelijke vraagtekens zet:

“Vanmorgen zijn onze jongens er (...) op uitgetrokken richting Krawang om samen met 4-8 RI de omgeving (...) te zuiveren. Om 4 uur komen ze terug en geen resultaat van betekenis. Er moesten volgens de gegevens 1000 man zitten maar men heeft slechts enkele tientallen kunnen krijgen en er wat neergeschoten die over de kali wilden. (...) Weer meen ik dat men veel te vlug geneigd is iemand kapot te schieten. Waarom niet eerst een waarschuwingsschot. Een feit is dat we moeten laten zien dat we kunnen raakschieten en al veel te veel de goeie Nederlander hebben uitgehangen maar om iemand zonder pardon kapot te schieten die hoewel in strijd met onze order over een kali komt kan ik niet goedvinden. De kans dat de man niets weet is te groot.”¹⁰⁰

Naast het ongenoegen dat Dijkstra over deze daad uit, valt uit zijn taalgebruik meer te ontwaren. Ten eerste laat hij duidelijk merken dat hij vindt dat ‘zijn jongens’ te snel handelen. Het beeld komt naar voren dat zijn kameraden erg schietgraag zijn. Wat echter in het midden blijft, en dat geldt ook voor eerdere genoemde citaten van hem, is of hij zélf deelneemt aan de beschreven actie. Dijkstra spreekt alleen in algemene zin over de acties van zijn eenheid. Het blijft dus

---

⁹⁹ NIMH Archief, Artikel, brief en verslagen afkomstig van o.a. de commandant van het 3e bataljon 9e Regiment Infanterie en het 3e bataljon 12e Regiment Infanterie betreffende de gedragingen en misstanden bij de Laskar-troepen beter bekend als Harer Majesteits Ongeregelde Troepen (HAMOT), 6 januari 1947-21 mei 1949.

¹⁰⁰ NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 545, inv.nr 110, Dagboek van Dijkstra F.H., 11 augustus 1947.

gissen of hij met deze afkeuring ook wroeging uit over zijn eigen acties, of dat het puur en alleen gaat om extreem geweld dat zijn kameraden zijn begaan. Het zonder pardon doodschieten van vijanden die tegen orders ingaan vindt hij te ver gaan, maar kennelijk is hij wel van mening dat de Nederlanders hun slagkracht moeten tonen.

Het is interessant om te zien dat Dijkstra's argumentatie in verschillende situaties min of meer hetzelfde is opgebouwd. In een eerder citaat was te lezen hoe hij constateert dat zijn jongens 'koud tegenover het leven zijn gaan staan', maar dat er 'geen risico kan worden genomen'. In het citaat hierboven keurt hij de handeling ook af: 'men is veel te vlug geneigd om iemand kapot te schieten', echter 'we moeten kunnen laten zien dat we kunnen raakschieten'. Na een expliciete afkeuring volgt een tegenwerping, waarmee Dijkstra de daad niet in beide gevallen rechtvaardigt, maar wel verklaart. Ondanks het feit dat zijn afkeuring over het Nederlandse optreden dus selectief is, blijkt wel dat Dijkstra een uitzondering op de regel is: in vrijwel alle extreme geweldssituaties waar hij bij betrokken en/of getuige van is geweest, wordt duidelijk dat hij niet schroomt om zijn mening op papier te zetten.¹⁰¹

Nog een voorbeeld van de inzet van extreem geweld als terreurmiddel, van een andere militair:

“Kwam van voetbal terug toen ik zag dat in ons wachtlokaal een rijtje inlanders stuk voor stuk door o.o.n. v.d. HVD (Haven Veiligh. [veiligheids] Dienst) met stokken werden afgerammeld. Hadden gestolen. Omdat de C.P. (Civiele Politie) [CP] nog niets met de lui doet vonden ze dit de eenige goede methode. Het was een afschuwelijk gezicht. Ik heb het niet verboden 1e) omdat ik o/h moment niet wist hoe daar tegenover te staan en 2e terwille v/h/ gunstige v.d. Holl. o.o.n. [onderofficier] omdat er vele koelies die voor het fouilleeren in de rij stonden stonden te kijken.”¹⁰²

De Indonesiërs die hebben gestolen worden in deze situatie als voorbeeld ter afschrikking gesteld: de toeschouwers wordt duidelijk gemaakt dat ze beter niet dezelfde fout kunnen begaan, doordat zij getuige zijn van hun afranseling. De militair Kootker spreekt duidelijk zijn afschuw uit over de straf en verantwoordt zijn eigen keuze om niet te handelen door middel van

---

¹⁰¹ Dat doet hij bijvoorbeeld ook op 6 augustus 1947, maar dan niet bepaald op afkeurende toon:

“Gisteravond is er een inlander die in een wagon suiker zat kapot geschoten omdat hij er niet uitkwam toen men hem sommeerde. Het werd wel tijd dat ze te weten kwamen dat we nog raak kunnen schieten. Vannacht is er tenminste geen kop geweest. De schuld van de mans dood zal wel aan een of andere chinees zijn die hem voor het karweitje heeft overgehaald.”

¹⁰² NIMH, 545, inv.nr 579, Dagboek van Kootker J.G.H., 28 december 1946.

twee redenen. Ten eerste wist hij op dat moment niet wat hij moest doen: getuige zijn van iets indrukwekkends en aan de grond genageld staan is inherent aan de menselijke psyche. Ten tweede geeft hij aan dat hij het gezag van zijn overste niet wilde ondermijnen voor de ogen van de toeschouwers. Achteraf realiseert hij zich dat hij het afschuwelijk vond om aan te zien. Zijn verantwoording getuigt daarmee van een hoge mate van zelfreflectie: niet alleen keurt hij het handelen van degenen die de daad uitvoeren af, hij reflecteert ook op zijn eigen betrokkenheid en op zijn hypothetische inmenging.

Van een andere toon is het volgende citaat:

“[Locatie nabij Banjoemas] Het volgende is waar gebeurt dus historisch! Op de weg van Banjoemas naar Tjilatjap op zowat 15KM van Banjoemas ligt een brug over de Kali. In de Kampongs werden door de K.N.I.L. [KNIL] soldaten 34 pelloppers [sic ge-arresteerd welke de wapens tegen hen hadden geheven en op staande voet werden onthoofd en hun lichamen in de stromende kali werden gegooit. Nu is de Nederlander niet gesteld op zulke gevallen als bovenstaande doch wanneer hij wordt aangevallen weet hij wat hem te doen staat. En zo iets komt dagelijks voor in de Republiek die ondanks de order staakt het vuren toch blijven doorgaan met het plunderen en (onleesbaar) andermans bezittingen.”¹⁰³

Dijkema rechtvaardigt het extreme geweld dat door de KNIL'ers wordt ingezet ter afschrikking op twee manieren: ten eerste door te stellen dat het reactief is en ten tweede door de Republikeinen weg te zetten als vijand die het staakt-het-vuren overtreedt. In tegenstelling tot Kootker laat hij geen tekenen van verontwaardiging zien, maar staat hij dus geheel achter de daad.

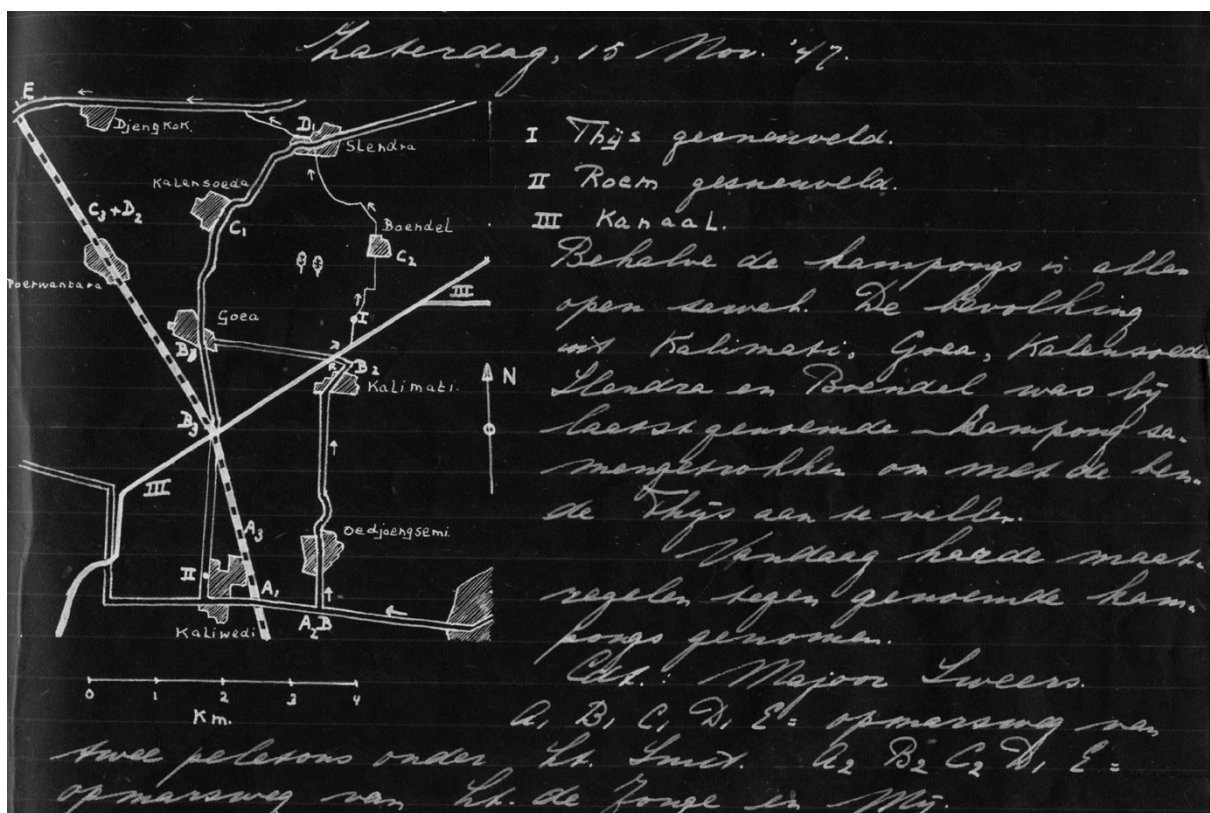
Een ander motief dat voorkomt in de dagboeken is wraak. Vaak wordt dan gerefereerd aan een extreme gewelddaad als vergelding na een daad van de vijand, bijvoorbeeld wanneer een kameraad is gesneuveld. Zo ook in het volgende citaat:

“[Van de situatie een schets bijgevoegd] Behalve de kampongs is alles open sawah. De bevolking uit Kalimati Goea Kalensoeda Slendra en Boendel was bij laatstgenoemde kampong samengetrokken om met de bende Thijs aan te vallen [op 13 november]. Vandaag harde maatregelen tegen genoemde kampongs genomen. Cdt: Majoor Sweers. ABCDE = opmarsweg van twee pelotons onder Lt. Smit. A2 B2 C2 D1 E [op bijgevoegde schets in het daboek] =

---

¹⁰³ Ibid: NIMH, 528, inv.nr 36, Dagboek van Dijkema L.P.J., 29 augustus 1947.

opmarsweg van Lt. de Jonge en Mij. A3 B3 C3 D2 plattsen railjeep + Vickers. Vertrekt 06.00 uur. Einde 15.00 uur. Na B3 bezette ik B2 [Kalimati] waarna Smit Goea bezette. Van deze plaats [Goea] en Kalimati werd de helft afgebrand. Vervolgens bezette ik C2 [Boendel] nadat er 30 drie inch mortieren bommen op geworpen waren vanuit B2 [Kalimati]. Smit nam nu C1. [Kalensoeda]. C1 en C2 [Boendel] werden van de kaart geveegd. Ik ging door naar D1 [Slendra] waar later ook Smit en de Jonge kwamen. Slendra brandde voor de helft af. Gezamenlijk trokken we naar E vanwaar we per trein terugreden naar Ardjawinangoen. Bij I vonden we nog bloedsporen en een sok van thijs. Mijn jongens hebben zich schitterend gehouden als men bedenkt dat we de hele dag de spits hadden en de beide voorgaande nachten wacht hadden en op de tegelvloeren sliepen.”¹⁰⁴

Bron: Brocades Zaalberg, "We vormen hier een soort Duits bezettingsleger.", 192.

In dit citaat schetst Barth Hoogstraten een situatie waarbij enkele kampongs worden 'gesweept', ofwel gezuiverd van de vijand, in dit geval 'de bende.' Aanleiding voor deze aanval met zware wapens is de dood van een kameraad van Hoogstraten, luitenant Thijs. Ter verduidelijking van de coördinaten die Hoogstraten noemt, is een kaartje bijgevoegd met een schets van de situatie. Het citaat laat zien hoe een collectieve strafactie tot stand kan komen wanneer een Nederlandse

¹⁰⁴ Ibid: NIMH, 57, inv.nr 5461, Dagboek van Hoogstraten B., 15 november 1947.

militair sneuvelde. Er worden vijf kampongs genoemd, waarvan er vier in zijn geheel of gedeeltelijk in de as worden gelegd. Waar Hoogstraten vaak zijn verbazing of afkeuring uitspreekt over het Nederlandse optreden en soms juist begrip toont voor de Indonesische motieven of strategie, houdt hij zich in dit geval op de vlakte.¹⁰⁵ Hij stelt zelfs dat zijn manschappen zich nog in hebben gehouden, ondanks de harde maatregelen. Dat de toon van Hoogstraten in dit citaat afwijkt, heeft ongetwijfeld te maken met het voor hem persoonlijke motief om wraak te nemen voor zijn maat Thijs.¹⁰⁶

Een ander voorbeeld van een vergeldingsactie:

“Toen ik op de kampbus stond te wachten om naar Batavia te gaan werden juist 5 extremisten aan elkaar vastgebonden per auto in de wacht gebracht. Zij hadden een man en een vrouw beiden inlanders die voor ons werkten in reepjes gesneden. Een patrouille had de bloedsporen gevolgd en in een kampong in de nabijheid van het vliegveld [Tjililitan werden de 5 man] ontdekt. Ze worden niet zachtzinnig behandeld. Men gaat eruit krijgen wat men wil door ze flink te martelen en daarna moeten ze hun eigen graf graven en worden zij doodgeschoten door diegenen die zich willen oefenen in het pistoolschieten. Dit zijn de verhalen die ik hoor. De L.S.K. [LSK] (20 man) die hier al was heeft heftig geprotesteerd tegen deze onmenselijke methoden.”¹⁰⁷

Meiners past hier een typisch verklaringsmechanisme toe wanneer er sprake is van een wraakactie: de vijand wordt afgeschilderd als barbaars.¹⁰⁸ Dat gaat gepaard met hyperbolisch

---

¹⁰⁵ Zie voor een uitgebreide analyse van deze situatie: Brocades Zaalberg, “We vormen hier een soort Duits bezettingsleger.”, 203-205. Hoogstraten laat enkele details in zijn dagboek weg die later in zijn memoires wel naar voren komen.

¹⁰⁶ Opvallend is dat Hoogstraten uit een latere vergeldingsactie op 12 januari 1949 juist geen voldoening haalt: “Opdracht vernietiging kampong Sampik Girang . Eerst naar actieplaats van gisteravond. Pistool en houder gevonden. [Op 11 januari raakte een Nederlandse patrouille een pistool en Owen-gunhouder kwijt tijdens deze patrouille werd een Nederlandse militair gedood]. Daarna de kampong afgebrand. Er was weer hetzelfde toneel als destijds in Boendel n.l. [namelijk] huilende vrouwen. Hard optreden is niet altijd prettig.”

¹⁰⁷ NIMH, 806, inv.nr 930, Dagboek van Meiners H., 22 april 1946.

¹⁰⁸ Meer voorbeelden van de ‘barbaarse’ praktijken van de vijand zijn bijvoorbeeld Keegstra op 10 juli 1949: “De Ruiters vertelde vanavond ook weer over Udjanmas [Oedjanmas]. Hoe ze daar een vermoorde pasirah vonden neus oren afgesneden ogen uitgestoken vingers en tenen uitgetrokken en keel geheel uitgesneden hoe gevangenen op een beestachtige manier werden uitgehoord hoe Lt. [luit] Wiersma daar optrad als een beul altijd met 3 revolvers en een stel handgranaten rondliep altijd raak schoot de revolver monsterachtig vlug hanteerde enz. enz. te veel om op te noemen maar zo dat het je wel duidelijk wordt dat daar in dat gebied nog iets anders te koop is en hoe wreed beide partijen elkaar behandelen.”

En: NIMH, 545, inv.nr 529, Dagboek van Janssen J.P., 3 november 1946:

“Er gaat sinds gisteren het gerucht rond als zou men ergens in een kampong bij Batavia vier jongens de hals hebben afgesneden... Verder dat er vannacht een M.P.er [MP] is doodgeschoten. Er gebeuren hier vreselijke dingen. Onlangs sprak ik met enige vrijwilligers die vertelden dat ze indertijd bij de gevechten in deze gebieden hun makkers soms terugvonden met afgehakte ledematen of op andere wijze zwaar verminkt! Dat waren

taalgebruik. De Indonesiërs die voor de Nederlanders werkten waren volgens Meiners door ‘extremisten in reepjes gesneden’. Hoewel hij de straf die deze ‘extremisten’ krijgen niet rechtvaardigt, verklaart hij deze impliciet wel door te stellen dat wat zij hebben gedaan minstens net zo erg is. De vijand wordt namelijk weggezet als een partij die extreem barbaarse methoden niet schuwt. Bovendien is het verhaal misschien schromelijk overdreven, aangezien Meiners stelt dat het ‘verhalen zijn die hij hoort’. Taalgebruik als dat van hem moet om die reden met een korrel zout worden genomen. Hoewel hij de actie van de vijand als barbaars afschildert, spreekt hij ook zijn onvrede uit over de Nederlandse tegenactie met bewoordingen als ‘onmenselijke methoden’. Van een geheel andere toon is het volgende:

“Intussen werden de jongens binnen gebracht doch zij waren reeds overleden. De een moest direct gesneuveld zijn de ander moet nog even geleefd hebben. Het zijn twee Corporaals [sic] één van de 1e Comp. [Cie] en één van de inlichtingendienst Staf. Comp. [Cie]. Deze actie van ons heeft dus twee doden gekost. Verder waren er geen gesneuvelden of gewonden. Toen alles vanmiddag om een uur of 2 binnen was werden onze drie inch-mortieren instelling gebracht. En toen werd er een lekker vuurtje afgegeven op de kampongs waar onze jongens vanochtend hadden gevochten en waar ze nu de vijand nog vermoedden. Achterelkaar werden hele series bommen de lucht in gespoten ze zullen daar hun lol op gekund hebben!”¹⁰⁹

De militair Van Twigt praat over de vergeldingsactie met enthousiasme. In tegenstelling tot de matigende toon van Meiners lijkt Van Twigt te ‘kicken’ op wraak nemen: voldoening gaat hand in hand met vergelding. Dat kan aangewakkerd zijn doordat hij bijvoorbeeld met eigen ogen heeft gezien hoe de twee dode korporaals werden binnengebracht. Het moeten gadeslaan van gesneuvelde kameraden werkt namelijk brutaliserend, en wordt vaker gebruikt als rechtvaardiging voor een excessieve wraakactie. Dat lijkt in dit opzicht ook het geval. Van Twigt praat over de inzet van technisch geweld als een middel waar ‘zijn jongens hun lol op kunnen’. Hij rept verder niet over de mogelijke gevolgen van zulk onnauwkeurig mortiervuur, zoals de bijkomende dood van non-combattanten. De moord op de twee korporaals lijkt in zijn ogen een totale verantwoording voor het eigen optreden.

---

krijgsgevangenen geweest die zo mishandeld waren... Daarom is dan ook de stelregel van de infanteristen: "Geef nooit over! Laat je liever neerschieten tijdens het gevecht."

¹⁰⁹ NIMH, 545, inv.nr 434, Dagboek van Van Twigt J.J.L., 29 oktober 1947.

Brutalisering en het overgaan op daden van collectieve bestraffing gaan niet per definitie gepaard met gesneuvelde kameraden. Dat blijkt uit het volgende voorbeeld, een aanleiding voor een vergeldingsactie:

“Er worden onder bescherming van onze pantserwagens nog meer troepen naar voren gebracht en na een hevig maar kort gevecht rukken we Tjombang binnen en daar verschijnt voor onze ogen een afschuwelijk beeld van 4 mensen die opgehangen zijn aan een boom. Ze zijn vreselijk toegetakeld en het is verschrikkelijk om aan te zien. We snijden de touwen door en na onderzoek bleek dat het 4 mensen waren die met ons sympathiseerden [sic] ofschoon t geen blanken zijn gaat er toch een rilling door ons heen en in ons hart verschuuen we zulke methodes. Later toen we verder trokken merkten we nog meer van dingen taferelen op en werden we meer of meer onverschillig eronder maar deze eerste lieten een diepen indruk achter op ons.”¹¹⁰

De woordkeuze van de auteur heeft in dit geval als doel de daad van de vijand extra te benadrukken als verklaring voor een tegenactie. De vijand is in staat tot excessieve gruwelijkheden en dat heeft tot gevolg dat er hard mag worden opgetreden. In dit specifieke geval is geen sprake van details over die wraakactie, maar de gebeurtenis laat ontegenzeggelijk een ‘diepen indruk’ achter op de militair Raman en de rest van zijn eenheid. Interessant is ook de koloniale racistische tijdsgeest die boven komt drijven, aangezien Raman zich verbaast dat de lijken van de vier toegetakelde sympathisanten indruk op hem maken, ondanks dat zij niet van etnisch-Europese afkomst zijn.

Extreme vergeldingsacties werden ook uitgevoerd als reactie op een reguliere gevechtssituatie. De militair Brookhuis, na een beschieting vanuit een kampong:

“De peloppers kregen meteen de volle laag en het vuren was daarna afgelopen. Dat ze ons twee keer op dezelfde plek beschoten frustreerde ons en er werd op wraak gezonnen. Maar hoe? De brenschutter voegde de daad bij het woord. De kamponghuizen waren allemaal voorzien van mooie rode dakpannen en daar heeft hij enkele magazijnen munitie op verschoten. Als het dan begon te regenen weet ik zeker dat ze ons nog niet waren vergeten. Het was een mooi gezicht hoe de dakpannen uit elkaar spetterden.”¹¹¹

---

¹¹⁰ Ibid: NIMH, 57, inv.nr 4708, Dagboek van Raman F., 19 december 1948.

¹¹¹ Ibid: NIMH, 545, inv.nr 190, Dagboek van Brookhuis G., 6 augustus 1949.

Hoewel in dit geval geen Nederlandse doden te betreuren zijn, is het feit dat Brookhuis en zijn kameraden beschoten worden reden genoeg om met extreem geweld terug te slaan. Het irreguliere karakter van de oorlog in dit stadium kan een rol spelen bij die keuze. De Nederlanders worden immers beschoten vanuit een beschutte positie, waarbij de vijand hoogstwaarschijnlijk moeilijk te onderscheiden is van burgers: een situationele oorzaak voor extreem geweld. Brookhuis beschrijft de wraakactie op eenzelfde manier als Van Twigt: met sensationeel taalgebruik en geen aandacht voor eventuele *collateral damage*.

Dat wraak en frustratie ook kunnen worden afgereageerd op onschuldige non-combattanten, laat het volgende citaat zien:

“[Naar aanleiding van een Indonesische aanval op de eenheid van Hetteema in kampong Nempal] Om 8 uur een gevangene verhoord met sergt [sgt]Bosjer en die werd flink gebeult. [onleesbaar] Om 9 uur hem naar de wacht gebracht en daar 4 anderen opgehaald en met korp. [korp] Kauffman en Henk Meerman met die even wezen wandelen. We hebben ze begeleid tot even buiten Tjimidej. Daaraan aangeland hebben we ze neer gelegd. Dit was geen moord maar rechtvaardigheid. Van daaruit met ons drieen kalm terug gewandeld. k Zal er vannacht wel even lekker om slapen. [De volgende dag zondag 24 april] Vanmorgen om 10 uur opgestaan en hoorde al redelijk gauw dat serg. [sgt] v.d. El ook overleden was vannacht. Nu dat ik die ploppers gedood hebt spijt me niets.”¹¹²

Hetteema staat geheel achter de disproportionele moord op de gevangenen. Hij laat ook duidelijk zien dat hij de moord als geheel rechtvaardig acht doordat een Nederlandse sergeant is omgekomen. Zijn wijze van reflectie is naar verhouding uiterst onomwonden. Uitermate kritische reflectie op de eigen vergeldingsactie komt echter ook voor. Dat kan dan wel gepaard gaan met een ander motief, zoals in het volgende voorbeeld. Wederom Meiners:

---

¹¹² Ibid: NIMH, 57, inv.nr 5354, Dagboek van Hetteema H.W., 23 augustus 1947. Zie ook het citaat van Hetteema op 4 juni 1948, waarin zijn zeer harde toon nog maar eens wordt benadrukt:

“Het doel was een vergadering op te ruimen van de Sembila ergens in een kampong. Het doel berikten wij om kwart voor enen en meer als dood op. Deze keer hadden wij succes. Het huis was net door ons omsingeld en pas toen kregen de heren in de gaten dat er Belandas waren. Het was een mooi gezicht toen ze het huis uitvluchten en van 5 meter naar beneden sprongen maar ze hadden pech. Aan onze kant werden ze met een snelvuur van schoten ontvangen en waren gauw de pijp uit. Officieel zijn er 7 stuks koud gemaakt maar we hebben er ook wel een paar over de kop gezien misschien. Rechts van mij lag er ook een hevig te kermen maar die is niet door ons ontdekt. We zijn er lekker van opgeknapt doordat we dat stelletje opgeruimd hebben.”

“Ons kamp aanvallen zullen de extremisten wel laten want hier liggen geen Engelsen in de buurt en de orde wordt hier met ijzeren hand gehandhaafd. Elke dag worden er tientallen extremisten doodgeschoten hier op het vliegveld. Het dragen van wapens wordt gestraft met de kogel. Laatst werd er uit een kampong geschoten. De kampong werd platgebrand en 300 man afgemaakt. Het doet me wel denken aan Putten. Maar het is de enigste manier om de rust te bewaren. De bevolking toont zich anders geheel niet vijandig tegen ons en neemt graag het NICA-geld aan.”¹¹³

Meiners hanteert een hoogst ongebruikelijke wijze van reflectie: hij vergelijkt het eigen optreden met dat van de Duitsers in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog, door te verwijzen naar Putten. Met ‘Putten’ wordt een oorlogsmisdaad gepleegd door de nazi’s bedoeld, een grootschalige razzia als reactie op verzet waarbij meer dan 500 mannen uit het dorp Putten omkwamen. Daarnaast is het desondanks zo dat Meiners over de daad praat in algemene zin en niet zijn eventuele eigen betrokkenheid benoemt. Die veralgemenisering is voornamelijk te zien aan het gebruik van de lijdende vorm in zijn schrijven. Het op die manier formuleren van een extreme gewelddaad legt de schuld niet direct bij Meiners zelf of zijn eenheid. Ten bijgevolge gebruikt hij het motief van risicovermindering als rechtvaardiging voor de vergeldingsactie.

Ten slotte valt het op dat een aantal andere motieven naar voren komen uit de dagboeken. Als deze motieven nog allemaal apart gecategoriseerd en behandeld zouden worden, zou de hoeveelheid materiaal te groot worden. Daarom worden deze ‘overige’ motieven nu beknopt uitgelicht. Zoals in eerdere citaten al duidelijk werd, gaan de motieven om wraak te nemen of om extreem geweld in te zetten ter afschrikking soms gepaard met voldoening of zelfs plezier. Er kan ondanks dat autotelische element nog steeds sprake zijn van een strategisch doel. Het gebeurt echter ook dat een daad van extreem geweld op zichzelf geheel disfunctioneel lijkt en de militaire doelstellingen op geen enkele manier bevordert.¹¹⁴ Zo ook in het volgende citaat, waarbij de auteur getuige is van extreem geweld zonder duidelijk militair doel maar zich realiseert waarom hij niet ingrijpt:

---

¹¹³ NIMH, 806, inv.nr 930, Dagboek van Meiners H., 28 april 1946.

¹¹⁴ Een manier waarop dit soort geweld ook tot stand kwam is doordat troepen soms een hele tijd lang op dezelfde plek gelegerd waren, en door troepentekorten niet afgelost werden. Dat leidde tot verveling en frustratie. Zie bijvoorbeeld: NIMH, 450, inv.nr 16, Dagboek van Bavius D., 23 januari 1949:

“Tot ergernis van de anderen zijn er drie aan het drinken geslagen. Altijd dezelfde natuurlijk. Ik zeg maar niks. Tien keer hetzelfde liedje zingen totdat het de anderen ging vervelen. Grote bonje. Opeens trekt één van de pretmakers zn cape aan en pakt zijn geweer. Hij wil de kampong in. Toen was bij mij de maat vol. Je kan de kampong in maar zonder geweer. Maar hij duwde mij opzij en wilde weggaan toen ik hulp kreeg van Gerrit de Wolf. De volgende 5 minuten werd een climax die leidde tot een knokpartij met bloedneus en opengeslagen kin. Uiteindelijk zijn we met 4 man de situatie meester geworden althans binnen want buiten werd het gevecht voortgezet en definitief door Gerrit afgerond. Nou dat hebben we ook weer gehad.”

“Intussen zag ik in gr. B. iets gebeuren wat ik verschrikkelijk vind. Door iemand der onzen (wie?) werd een blijkbaar onwillige Indon. langs een steile wand de kali [rivier] ingeduwd. De overste stond erbij en daarom kon ik niets van zeggen. Ben echter met deze onmenselijke methoden niet eens. Zag de man spartelen in de snelstromende doch smalle en ondiepe kali terwijl hij steun zocht met zijn handen.”¹¹⁵

Kootker wijst de beschreven daad resoluut af. Hij verantwoordt zijn keuze om niet te handelen echter indirect met het argument ‘bevel is bevel’. Dit voorbeeld laat dus zien dat zelfs wanneer de auteur een daad van extreem geweld onherroepelijk afkeurt, hij zijn eigen keuze om niet in te grijpen kan verklaren. Ook Hoogstraten beschrijft daden van sadisme:

“Is dit volk gelijkwaardig? Hollandse militairen die onder duitse druk hebben gestaan komen ook tot excessen. Bijv. bij het Brgd [brigade] reservepeleton van Feddema is het volgende voorgekomen: 1. een gevangengenomen pelopper werd vier maal de boom ingestuurd om klappers te halen. hij werd bedankt en doodgeschoten. 2. Een foute Hadji met het bekende witte mutsje op moest klappers halen. de man was tamelijk oud. toen hij na zoveel moeite in de boom zat wilde een jongen op hem schieten want het witte mutsje was zón mooi doel. Dit is toch te knots.”¹¹⁶

Hoogstraten gebruikt het feit dat Nederlandse militairen zelf met de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog te maken hebben gehad als verklaring voor hun eigen wangedrag. In tegenstelling tot het eerdere citaat waarin de dood op strijdmakker Thijs wordt gewroken, keurt Hoogstraten deze actie resoluut af. Een ander voorbeeld van sadisme:

“We hebben in onze kampong ook wat KNIL soldaten en die hebben een sergeant die een half jaar geleden nog soldaat bij de KL was. Dat is hij kennelijk vergeten en gaat nu te keer als generaal. Vanmorgen sloeg hij een Indonesier die bij ons lasser is in zijn gezicht omdat hij in een auto zat. Enkelen van ons zagen dat en stoven er op af om hem te vertellen dat hij beter één

---

¹¹⁵ NIMH, 545, inv.nr 579, Dagboek van Kootker J.G.H., 24 september 1947.

¹¹⁶ Ibid: NIMH, 57, inv.nr 5461, Dagboek van Hoogstraten B., 12 januari 1949. Zie ook: Brocades Zaalberg, “We vormen hier een soort Duits bezettingsleger.” 206. Kennelijk worden ook hier enkele details weggelaten die Hoogstraten achteraf wél benoemt. Het zou bijvoorbeeld zijn maat Poltroen zijn geweest die de eerste beschreven persoon die in de boom klom doodschoot. Het niet willen ‘matennaaien’ is waarschijnlijk aanleiding voor Hoogstraten om dat detail weg te laten uit zijn dagboek. Brocades Zaalberg laat ook zien dat meerdere structurele oorzaken voor excessen naar voren komen uit het relaas van Hoogstraten.

van ons kon pakken en in het vervolg had hij deze kunsten maar achterwege te laten. Het was nog net geen vechten. En vanmiddag wilde hij één van ons op de auto opzijdrukken. Hij trof net een goeie die zijn benen er bijna af schopte en hem daarheen duwde waar ie vandaan kwam. Later stond hij met een korporaal te praten en klaagde zijn nood. hetgeen beaamd werd. Het was ook zo dat de leiding gezeteld in de Benteng te Pbang [Palembang] ook blij was dat we vertrokken. Op een avond kwamen we met een grote groep uit de Bios en wie staat er bij de uitgang? Alle officieren de kapitein inclusief en er werd geen mil. groet gebracht. Zon groep in de stad en de groepen op buitenposten groeien wat mentaliteit mijlen uit elkaar. In de Bush en wat meer gevaar wordt je toch anders niet beter maar wel anders.”¹¹⁷

Sikkens laat met dit citaat zien dat de uitdunning en isolatie van Nederlandse eenheden ertoe kon leiden dat op lokaal niveau officieren zich konden gaan gedragen als machthebbers: een situationele oorzaak voor ontsparing van geweld die voortkomt uit meer structurele oorzaken, zoals het troepentekort. Het citaat is geschreven in de laatste fase van de oorlog, waarin het inderdaad aannemelijk was dat dit soort situaties voorkwam. Waar Hoogstraten de ervaring met Duitsers vóór de oorlog als verklaring voor de ontsparing van de Nederlandse militairen opvoert, stelt Sikkens dat de brutalisering die plaatsvindt tijdens het conflict ervoor zorgt dat een deel van de mannen zich anders gaat gedragen.¹¹⁸

Een ander thema dat naar voren komt in de dagboeken is verbonden met een in het vorige hoofdstuk behandelde structurele oorzaak voor extreem geweld: het verkrijgen van inlichtingen. Hoewel deze categorie gedeeltelijk overlapt met motieven als risicoverkleining en geweldgebruik als statement, is de context waarin extreem geweld om inlichtingen te verkrijgen vaak van een andere aard. Daarom moet dit thema worden losgekoppeld van de eerder uitgelichte categorieën. Doeleman:

---

¹¹⁷ NIMH, 509, inv.nr 1481, Dagboek van Sikkens A.R., 12 juni 1949.

¹¹⁸ Zie ook: NIMH, 499, inv.nr 2, Dagboek van Reijnoudt C., januari 1947. Dat is tevens een goed voorbeeld van de uitwerking van brutalisering:

“Nu kan ik me helaas niet meer herinneren wat er dag aan dag zoal voorgevallen is. Ik moet me dus weer bepalen [sic] tot een algemeen overzicht wat met de brieven een goed verslag geeft (...). Ook werd het convooi verscheidene malen aangevallen. Dan trekken de stoottroepen er op uit. Op een vroege morgen werd er ook een actie op touw gezet omdat het convooi weer zou komen. Met een stuk of 4 wagens gingen ze weg. Op hun tocht kwamen ze bij een kazerne terecht en kregen de wind van voren. Daar was een concentratie van +/- 3000 extremisten. De jongens kwamen terug en brachten een dode mee. Ik heb dat gezien en meegemaakt hoe de jongens waren. Ze wilden er gelijk weer op af en alles daar uitmoorden. Er was ook een T.R.I.-man [TRI] gevangen genomen. Ik heb nog nooit iemand zulk een pak slaag zien krijgen. De wachtcommandant moest er tussen komen anders hadden ze hem doodgeslagen. De stemming was beneden nul.”

“In het kort komt het er op neer dat onze inlichtingendienst krijgsgevangenen mishandelt eventueel tot de dood om er inlichtingen uit te krijgen. (...) Officieel weten wij ook niets die verhalen kunnen best gelogen zijn. Maar nu ik ze gehoord heb voel ik mij medeverantwoordelijk omdat ik mijn mond houd en mij er niet tegen verzet. Hiermee sta ik dan op het peil van de eerste de beste rotmof. Om deze dingen hebben wij de Duitsers toch zo intens gehaat en haten ze nog. Als ik mijn mond open doe ben ik een Communist en onmogelijk dat zal ik dan ook wel laten. Tenslotte is mijn enig doel op het ogenblik om weer levend en gaaf uit deze rotzooi thuis te komen. Publicatie van deze zaken zou uiteraard de Nederlandse zaak in het buitenland veel schade doen. Ik probeer het dus maar te vergeten en zoek mijn heil in mijn werk. Ik ben niet de enige die zo voelt. We hebben er veel over gesproken en het heeft bij ons allen de stemming sterk beïnvloed. Als je nu toch zoveel opofferen moet voor iets zou het ook prettig zijn dat het het waard is en dat geloof ik nu niet zo hard meer.”¹¹⁹

In dit citaat komt naar voren dat de auteur geruchten heeft gehoord over extreem geweld gepleegd door de Nederlandse inlichtingendiensten.¹²⁰ Zijn wijze van reflectie daarop is

---

¹¹⁹ NIMH, 509, inv.nr 1230, Dagboek van Doeleman F., 4 november 1947. Dit is slechts een deel van het gehele citaat. Het is interessant om te lezen hoe Doeleman openlijk spreekt over hoe zijn eigen gemoedstoestand hem in de weg zit: “Het enige motief voor Nederland hier is onze financiële [sic] positie. Maar ik ben een raar mannetje (altijd al geweest) en laat mijn geschrijf altijd door mijn stemming beïnvloeden [sic]. Ik ben niet zó'n echte vent uit de boekjes die onder de beroerdste omstandigheden altijd vrolijk en opgewekt schrijft zodat niemand door heeft hoe het werkelijk is. Ik hoop dat je nu begrijpt waarom ik wat depressief was Ik ben nog niet ingesteld op al dat oorlogsgedoe en nog te veel een verweekte humanist. Lees het dus maar even door en vergeet het dan.”

¹²⁰ Zie voor meer voorbeelden van extreem geweld gepleegd door de inlichtingendiensten wederom Dijkstra op 27 mei 1948, die een ontluisterende inkijk biedt in de marteling van gevangenen:

“Die knaap [gevangene] heeft gisteren de gehele dag aan die paal gestaan. De overste denkt er nu toch zeker wel anders over we zullen het hopen want als we weer rotzooi [aanvallen] krijgen en we mogen niet toebijten kost het doden. Op het moment zitten er bij de I.D. [ID] 90 man in 3 hokjes van 3 x 3 m. 't Is gewoon beestachtig. Dat ze die kerels aftuigen om wat uit te kunnen krijgen fiat maar ik vind het min om ze nog niet de kans te geven om te slapen. (...) Daarmee was er vannacht bij dat Mies [sgt. Mies v.d. Burg] die vijf kerels [die hem en zijn spionnen op weg naar een feestje volgens hem aangevallen of bedreigd hadden] verhoorde. Nog erger als bij de moffen. Als ze dat bij de C.G.D. [Commissie van Goede Diensten] wisten of als de Overste dat wist was het niet best. Hij maakt gebruik van zo'n stroomverwaker en zet de draden aan de oren. Een laskar [lapris] draait stroom als hij denkt dat hij liegt en het ding schijnt wel zo sterk te zijn dat die kerels een meter van de grond afspringen. Ze braken er alles uit en bevuilen zichzelf en de vloer zodat het een (...) stank is als nergens anders.” En ook op 31 augustus 1948:

“Onze vriend Endik [een gevangene] (...) heeft vanmiddag een pak slaag gehad van Piet maar geen stuk losgelaten. Vanavond heb ik het zelf nog eens op een andere manier geprobeerd. (...) Ik heb hem met sigaretten een praatje laten vertellen waar hij (...) geslapen had [op weg van Buitenzorg naar Tandjoeng Poera]. (...) s avonds kwam H. [Hamelburg] nog langs met een paar man commandos die hem hierop half vermoorden nu wilde hij graag wat vertellen. Beestachtig zo die knapen te keer gaan.”

Maar ook Keegstra op 11 maart 1949:

“Om 11 uur brengt een Hollander v.d. S.V.P.M. [Standaard-Vacuum Petroleum Maatschappij] uit Pengaboean met zijn jeep een inlander binnen. t Is een Javaan die vals gedobbeld heeft en daardoor bijna door andere inlanders gelyncht werd. Onder t bord was een vernuftig iets geconstrueerd met n pennetje dat in een in het bord geboord gaatje paste blikjes draadjes enz. Het kwam er op neer dat de man het bord in een bepaalde stand kon laten waardoor het dobbelsteen-tolletje op een voor hem gunstig nummer viel. Hiemstra die altijd al bekend stond als t rechercheurtje verhoort de man tot half 2 toe waarbij hij hem ook enige klappen geeft wat mij niet erg

uitgebreid en bevat meerdere lagen. Het valt bijvoorbeeld op dat Doeleman helder beschrijft wat het gerucht met hém doet. In vergelijking met het vorige citaat van Kootker is Doeleman meer precies in zijn argumentatie om niet te handelen op wat hij heeft gehoord. Hij geeft een belangrijk inkijkje in de mentaliteit van militairen tijdens de oorlog: het voornaamste doel is overleven. Het motief zelfbehoud komt dus duidelijk naar voren: waar dit bij Kootker ook doorschemert ('de overste stond erbij en daarom kon ik niets zeggen') geeft Doeleman meer redenen op. Het eigen belang overstijgt het gevoel voor rechtvaardigheid. Zijn besluit om niet in te grijpen leidt ertoe dat hij niet alleen de beruchte vergelijking maakt met het optreden van de Duitsers tijdens de Tweede Wereldoorlog, maar deze ook nog eens op zichzelf toepast. Er is dus duidelijk sprake van gewetenswroeging. Ten slotte maakt hij duidelijk dat de geruchten die hij hoort zijn vertrouwen in de Nederlandse zaak schaden. Dat geeft aan dat Doeleman sterk gedomoraliseerd raakt door wat hij hoort, wat een reden zou kunnen zijn voor hem om te stellen dat wat hij schrijft beslist niet mag worden gepubliceerd. De geruchten zouden dan namelijk hetzelfde effect op zijn kameraden en het publiek kunnen hebben. De twijfel en het verantwoordelijkheidsgevoel van Doeleman mogen dus niet ten koste gaan van de Nederlandse doelstellingen in Indonesië.

Uit het taalgebruik van de veteranen in hun dagboeken blijkt dat hun wijze van reflectie onderling sterk uiteenloopt. Dat is logisch: ieder dagboek vertegenwoordigt een ander persoon met een uniek referentiekader. Bovendien is de wijze van reflectie ook afhankelijk van de context waarin wordt gereflecteerd. Elke losstaande gebeurtenis roept immers andere reacties op. Er valt echter wel een aantal parallellen te ontwaren. Ten eerste is het taalgebruik rondom een extreme gewelddaad vaak verhullend. Er wordt over gesproken met algemene termen en in de lijdende vorm, zodat niet nadrukkelijk een schuldige wordt aangewezen. Daarbij komt het nog minder vaak voor dat de militair zijn eigen betrokkenheid benoemt. Ten tweede is er veel overlap tussen wijzen van reflectie en motieven. Daarbij kan gedacht worden aan een militair die een daad afkeurt omdat deze indruist tegen zijn morele kompas, maar diezelfde daad vervolgens rechtvaardigt door het argument van risicoverkleining aan te voeren. Bij een extreme gewelddaad die wordt gepleegd om een voorbeeld ter afschrikking te stellen, komt vaak ook het motief 'bevel is bevel' naar voren. Wanneer een militair blijkt geeft van een sterk rechtvaardigheidsgevoel, wordt het meestal ook duidelijk dat hij desondanks niet ingrijpt

---

aanstaat. Zeker van Tonny Livingstone [KNILer] geleerd. Trouwens bij de T.I.V.G. [TIVG] in Pendopo gaat het dikwijls nog hardhandiger dan bij Tonny. Laatst werd er een verdachte opgehangen aan ijzerdraad om hem aan t spreken te krijgen!"

wanneer hij getuige is van excessief geweld of daar aanwijzingen voor heeft. Hoewel militairen zich soms dus wel uitspreken tegen extreem geweld, staan lijfsbehoud en simpelweg overleven in de meeste gevallen dus voorop.

3. Analyse van memoires

*Wij hebben veel meegemaakt, te veel om te noemen. Wij verloren makers op Malakka, op Java en op Sumatra. Ik eer hen hier. Verder wil ik op de gebeurtenissen niet ingaan; het zou mij te ver voeren.*¹²¹

Het hierboven opgevoerde citaat is tekenend voor het relaas van veel veteranen in hun memoires. De kolonel van de eenheid van Gerben Visser spreekt zijn mannen toe en verklaart niet te veel in detail te willen treden over zij hebben meegemaakt. Met het verstrijken van de tijd en verwerken van trauma's blijkt het voor een aanzienlijk deel van de veteranen die vochten in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog een lastige opgave om terug te blikken op die periode. Daarmee komt meteen een verschil tussen memoires en de in het vorige hoofdstuk behandelde dagboeken naar voren: het feit dat memoires achteraf zijn geschreven is van grote betekenis voor de toon. Dat zal in dit hoofdstuk, aan de hand van meer citaten, verder duidelijk worden. Eenzelfde methode als in het vorige hoofdstuk wordt toegepast op retrospectieve egodocumenten: hoe kenmerkt de wijze van reflectie van veteranen op extreem geweld zich? Verschillen en overeenkomsten met dagboeken in de manier waarop wordt gereflecteerd staan daarbij voorop. Omdat memoires uit de KITLV-database al als voornaamste bron dienen voor *Soldaat in Indonesië* van Gert Oostindie, ligt het zwaartepunt van deze scriptie bij de NIMH-dagboeken in het vorige hoofdstuk. Desalniettemin zal dankbaar gebruik worden gemaakt van enkele belangrijke voorbeelden die Oostindie heeft opgevoerd.

Ten eerste is het belangrijk om te illustreren hoe externe factoren als beeldvorming en het verstrijken van de tijd van invloed zijn op de schrijfwijze van veteranen in hun memoires. M.A.P. de Lange over een periode vlak na het einde van de Tweede Politionele Actie:

“Het is dan ook juist die eerste helft van het jaar 1949, die militair-strategisch minstens zo belangrijk, zoniet belangrijker is geweest dan de herhaaldelijk met trots getoonde operatie van de inneming van Djokja. Echter, het ‘negatieve saldo’ dat militair-strategisch aan genoemde periode kleeft is er waarschijnlijk de oorzaak van dat die periode vrijwel altijd op de achtergrond wordt gehouden. In de praktijk lijkt dit op een ‘doofpot affaire’ waar het gaat om de kennis van onze militaire geschiedenis voor een breed publiek.”¹²²

---

¹²¹ G. Visser, *De Haantjes in vogelvlucht. Het Veluwebataljon 1-8 R.I. in Indië 1945-1948* (2002), 181.

¹²² M.A.P. de Lange, *Dienstplichtig tussen macht en onmacht. Ofwel, notities omtrent eigen- en andermans belevenissen in de jaren 1945-1950* (2007), 1.

De Lange reflecteert hier op de beeldvorming van de Indonesische dekolonisatieoorlog in de media, die volgens hem ondubbelzinnig veel aandacht schenken aan de inname van Yogyakarta. Door dit soort heroïsche gebeurtenissen te benadrukken wordt het militaire verleden van Nederland ‘gerelativeerd’ en ‘gezuiverd’.¹²³ De schaduwkanten van het militaire optreden in Indonesië worden namelijk onvoldoende uitgelicht en daarom spreekt De Lange van een doofpotaffaire: het brede publiek krijgt een ontoereikend beeld van de gebeurtenissen destijds. In retrospectief is het verloop van het conflict in grote lijnen bekend en wordt de perceptie van een veteraan meer gekleurd door externe factoren dan bij het opstellen van een contemporaine bron. Het citaat uit de memoires van De Lange laat dat zien. Hij kan immers achteraf bepalen dat de eerste helft van het jaar 1949 in militair-strategisch opzicht van eenzelfde belang was als de inname van Yogyakarta vlak daarvoor. Dagboeken, daarentegen, zijn op het moment van schrijven meestal niet getekend door kennis van de auteur over de brede lijnen van het conflict. Het blijft grotendeels bij de perceptie van de auteur op dat moment: hoe heeft hij een specifieke gebeurtenis ervaren en hoe reflecteert hij daarop? De Lange gaat verder:

“Ten slotte rijst waarschijnlijk de vraag waarom een zeventiger, ruim een halve eeuw na dato, zijn belevenissen van toen nog aan het papier gaat toevertrouwen. Het antwoord ligt in het feit dat ik direct na thuiskomst uit Indonesië (in mei 1950) het besluit heb genomen deze ‘verloren jaren’ bewust achter mij te laten, ten einde mij volledig te kunnen richten op het ‘normale’ leven waarmee ik dan eindelijk een begin kon maken. (...) Ook het lidmaatschap van een veteranenclub sprak mij niet aan, mede omdat deze clubs zich in mijn ogen voornamelijk te eenzijdig defensief manifesteerden in openbare discussies rondom de “Indonesië problematiek”.”¹²⁴

Ook uit dit citaat komt een aantal andere belangrijke zaken naar voren die invloed hebben op het schrijven van een retrospectief egodocument. De Lange refereert aan de oorlog als ‘verloren jaren’, een omschrijving die menig veteraan zou bevestigen. Velen van hen voelden zich immers in de steek gelaten door de politieke leiding in Den Haag, die zou zijn bezweken onder druk en de oorlog staakte, waardoor degenen die de oorlog uitvochten zich afvroegen waarom en waarvoor zij al die jaren hadden gevochten. De Lange verklaart ook waarom hij veel later pas besluit zijn ervaringen op papier te zetten. Hij wilde zijn ervaringen in de naoorlogse jaren

---

¹²³ De Lange, *Dienstplichtig tussen macht en onmacht.*, 1.

¹²⁴ *Ibid.*, 1-2.

vooral vergeten en zich juist richten op een ‘normaal leven’. Verder biedt hij een inkijkje in de ordening van sociaal-maatschappelijke bewegingen omtrent de herdenking van de oorlog in die tijd, door over veteranenclubs te spreken als ‘zich te eenzijdig defensief manifesterend’. Door te benoemen wat de auteur uiteindelijk heeft gebracht tot het schrijven van zijn memoires, wordt dus ook verhelderd hoe het maatschappelijke klimaat in naoorlogs Nederland werd beschouwd door de ogen van een veteraan.

Dat het collectieve geheugen invloed heeft op de individuele toon, wordt ook onderschreven in het boek *Over de grens*. Om meer context te bieden voor het relaas van de veteranen in hun memoires, is het nuttig om een aantal uitkomsten uit dat werk op een rij te zetten. De veronderstelde doofpotaffaire waar De Lange over spreekt, komt naar voren in het wetenschappelijk onderzoek. De Nederlandse politiek voerde in de naoorlogse decennia namelijk een beleid van stilzwijgen ten aanzien van de oorlog, en hield hooggeplaatste verantwoordelijken bewust uit de wind.¹²⁵ Zogenaamde ‘herinneringsgemeenschappen’ zoals de veteranen werden zoveel mogelijk ontzien, wat invloed had op de beeldvorming van het conflict dat de Nederlandse politiek wilde uitdragen. Dat is iets wat De Lange ook opvalt in zijn memoires en waar hij zich kennelijk aan stoort. Een andere uitkomst is het volgende:

“Memoires van veteranen staan vol met bittere herinneringen over gemiste jaren en daarmee achterstanden in de Nederlandse samenleving en over het volkomen gebrek aan begrip voor hun ervaringen, zowel in familiekring als in breder maatschappelijk verband. De veteranenzorg was sober; de gedemobiliseerde militairen moesten het in hoge mate zelf maar uitzoeken. Ongeacht hun eigen ervaringen met en mogelijke verantwoordelijkheid voor extreem geweld deelden vele veteranen hierover frustraties. Dit werd sterker naarmate er decennia na de oorlog meer psychische problemen naar boven kwamen, in de sfeer van posttraumatische stressstoornis (ptss). Uit veel memoires van veel Indiëveteranen spreekt dan ook eerder zelfbeklag dan zelfverwijt.”¹²⁶

De slechte voorzieningen voor en opvang van veteranen in de naoorlogse jaren leidden er dus toe dat zij zich vooral daar over konden beklagen. De aandacht werd zo afgeleid van hun eventuele betrokkenheid bij gevallen van extreem geweld. Dit zelfbeklag gaat voornamelijk op voor een groot deel van de veteranen, dat zich zeer mondig opstelde en met aanzienlijke spraakzaamheid van grote invloed was op het beeld dat het publiek kreeg van de oorlog. Ook

---

¹²⁵ Gert Oostindie e.a., *Over de grens*, 411.

¹²⁶ Ibid, 414.

De Lange refereert aan ‘verloren jaren’, maar de mate van zelfbeklag is in zijn geval relatief klein. Dat hij besloot om geen lid te worden van een veteranenbelangenclub, die voor een groot deel bestond uit het mondige deel van de veteranen dat weinig blijk gaf van zelfreflectie, is in die zin logisch. Wanneer zelfverwijt wel naar voren komt in de in dit hoofdstuk uitgelichte memoires, is dus waarschijnlijk eerder sprake van een uitzondering dan van een representatief voorbeeld voor de toon van veteranen in het algemeen.

Dat veel veteranen zich in de naoorlogse jaren benadeeld en in de steek gelaten voelden, wordt vaak in de introductie van hun memoires al duidelijk. Antonius Kanters schrijft:

“Tenslotte heb ik geen boekje geschreven om winst te maken en dat doe ik met dit boekje ook niet. Ik wilde alleen de mensen maar laten weten hoe ik in het leven door anderen ten achter ben gesteld en op een oneerlijke manier bedrogen ben door de maatschappij en bepaalde personen.”¹²⁷

Kanters heeft zich dus behoorlijk achtergesteld gevoeld en heeft met het schrijven van zijn memoires als doel om meer begrip te genereren voor zijn situatie. Over geweldssituaties is zijn toon vooral beschrijvend van aard. Hij reflecteert later in zijn memoires echter wel op een specifiek moment waarbij zijn eenheid wordt afgelost door een andere:

“Een compagnie grenadiers komt vandaag bij ons om ons af te lossen. Ze komen van het eiland Bali en hebben nog nooit een vijandelijk schot gehoord. Nou, hier komen ze er gauw genoeg achter. Nog dezelfde avond krijgen we een aanval op het bivak. Die duurt ongeveer drie uren. De kapitein van de grenadiers scheldt ons uit voor moordenaars. Nee, moet je je eigen dan laten afmaken.”¹²⁸

De aflossing door de compagnie grenadiers komt na een aantal dagen van hevige gevechten, waarbij de eenheid van Kanters veelvuldig in actie komt. Hij beschrijft het mortiervuur, dat ze meermaals inzetten, vooral als tegenreactie op extreem geweld gepleegd door de vijand. Het verwijt ‘moordenaars’, dat Kanters en zijn eenheid krijgen als gevolg van de inzet van onnauwkeurig technisch geweld, stuit hem tegen het zere been. Hij rechtvaardigt de acties van zijn compagnie met het motief van risicoverkleining. Later in zijn memoires, wanneer hij de

---

¹²⁷ A. Kanters, *Hij ging, kwam terug en keerde weer* (1985), 3.

¹²⁸ Kanters, *Hij ging, kwam terug en keerde weer*, 70.

tijdgeest waarin zijn memoires worden gepubliceerd relateert aan zijn eigen ervaringen in Indië, doet hij dat weer expliciet:

“Zelf heb ik de oorlog van zeer nabij meegemaakt in Indonesië, en ik vind niets zo verschrikkelijk als om iemand te moeten doden waarvan je de stem nog niet eens gehoord hebt. Het is echter hij of jij! Jaarlijks komen er duizenden doden bij door oorlog en opstanden. Laten de leiders die hiervoor verantwoordelijk zijn toch spoedig een einde daaraan maken en vriendschap sluiten.”¹²⁹

Kanters hanteert de kenmerkende frase ‘hij of ik’ om te rechtvaardigen dat er nou eenmaal gedood wordt in oorlog. Zijn redenering is vervolgens frappant. Indirect, doch enigszins verhuld, stelt hij dat het feit dat hij heeft moeten doden het gevolg is van wereldleiders die verzuimen om vriendschap te sluiten met elkaar. Of hij in bepaalde situaties ook anders had kunnen handelen en dus zelf verschil had kunnen maken in geweldgebruik en moord, is van ondergeschikt belang. In zijn relaas spreekt dus vooral zelfbeklag in plaats van zelfverwijt: het doden is verschrikkelijk en doet wat met hem, maar het is ook noodzakelijk. Hij is vooral slachtoffer van de beslissing van wereldleiders om oorlog te voeren.

Hoewel externe factoren die te maken hebben met verstreken tijd de toon van memoires vaak kleuren, komen gedetailleerde beschrijvingen van specifieke situaties net als in dagboeken ook voor. Dat een *better safe than sorry*-houding kan voortkomen uit iets wat een militair en zijn compagnie meemaken, wordt duidelijk in het volgende citaat. Over het doorzoeken van een trein op wapens en verboden goederen vlakbij Batavia schrijft Gerben Visser:

“Per wagon worden de armoedig geklede passagiers gemaand langs de lijn te gaan zitten. De meeste ouderen dragen een zwarte (moslim)-topi, waarvan we bij instructie weten dat we daar niet aan mogen komen. Dat belet ons echter niet te beduiden dat dit waardige hoofddekseel áf moet om te onderzoeken of er verdachte papieren in de rand zijn verscholen. Bij de fouillering van één op de tien mannen blijkt er een ‘duistere figuur’ tussen te zitten met belangrijke gegevens over de Nederlandse ‘bezigging’ rond Batavia. Met zijn handen boven zijn hoofd en bewaakt door korporaal Vereijken loopt de man naar de wacht. Maar met een bliksemsnelle beweging grijpt hij onder zijn vuile sarong en vuurt met zijn 9 mm.-pistool een paar schoten op de korporaal af, die hem in het onderlijf treffen. De extremist probeert te ontvluchten, maar

---

¹²⁹ Ibid, 209.

wordt onmiddellijk neergeschoten. (...) Helaas overlijdt hij 's nachts om 5 uur. (...) Dit is een harde en droeve les voor de jongens. Dat zal niet weer gebeuren! De volgende keer nemen we geen enkel risico meer en schieten we bij elke verdachte beweging!”¹³⁰

Visser en zijn eenheid nemen ten eerste geen risico bij het doorzoeken van de trein. Hoewel zij instructies hebben gekregen niet aan bepaalde moslimkledij te komen, achten ze het toch noodzakelijk om die regel te verbreken. Lijfsbehoud staat wederom voorop: om het eigen hachje te redden is het negeren van een bevel blijkbaar geoorloofd. Het risico dat Visser en zijn eenheid iets overkomt wordt immers verkleind als de vijand wordt ontdaan van gevoelige strategische informatie. De situatie die vervolgens door Visser wordt beschreven, illustreert hoe het irreguliere karakter van de guerrilla-oorlog op dat moment ertoe kan leiden dat een eenheid ontspoot. De ‘extremist’ die zich schuilhoudt onder de burgers kan namelijk vanuit relatieve anonimiteit een succesvolle aanslag plegen op de Nederlandse korporaal. Dat is voor Visser en zijn compagnie voldoende aanleiding om ‘de volgende keer geen enkel risico meer te nemen en te schieten bij elke verdachte beweging’.

Gerben Visser schrijft bij publicatie van zijn memoires in 2002 onverbloemd over een specifieke situatie van extreem geweld die brutaliserend werkt op hem en zijn eenheid. De passage had ook uit een dagboek afkomstig kunnen zijn: de situatie wordt ad hoc beschreven. De algemene toon van zijn memoires verklaart verder dat hij zonder wroeging over de gebeurtenis bij de trein spreekt. Visser is zeer verbitterd over het verlies van Indië als kolonie en verheerlijkt het optreden van het Nederlandse leger. Dat gaat onder andere als volgt:

“Sinds de bemoeizieke wereld zich met de kwestie-Indonesië is gaan bezig houden, wordt de ‘vrede en veiligheid’ van de rechtgeaarde Nederlandse soldaat blijkbaar niet meer op prijs gesteld.”¹³¹

Meer specifiek, met sarcastische toon:

“Want volgens de Brits/Amerikaanse zienswijze moeten de ‘koloniale’ zo snel mogelijk hun biezen pakken. Indonesië moet vrij van eeuwenlange overheersing! Och, wat weten die

---

¹³⁰ Visser, *De Haantjes in vogelvlucht*, 81.

¹³¹ Ibid, 183.

‘eendagsvliegen’ ervan! (...) We hebben zagezegd Indië verloren, en dus is ramspoed geboren! Voor Indië en voor ons!”¹³²

Deze citaten laten zien dat Visser zich identificeert met het mondige deel van de veteranen, dat vast blijft houden aan het idee dat ze ‘vrede en veiligheid’ kwamen brengen en uiteindelijk ‘verraden’ zijn door krachten buiten hun macht. Hij gebruikt daarbij de veelzeggende frase ‘Indië verloren, ramspoed geboren’. Door inmenging van de Amerikanen, die Nederland onder druk zetten om een einde te maken aan het koloniale bewind van Indonesië, worden de goede bedoelingen van de Nederlandse soldaat volgens Visser in een kwaad daglicht geplaatst. Net als Kanters schuift Visser de verantwoordelijkheid dus af op internationale inmenging. Daarna, over de ontvangst in Nederland:

“Géén Wilhelmus van een muziekcors! Géén officieel Welkom van regering of militaire instantie! (...) Wat een fantastische ontvangst! Dat kan er óók nog wel bij! Oorlogsvrijwilligers?! Afgeschoten wild zeker! Schande! Je zou toch zó gaan emigreren! WIJ willen ons in geen jàren meer met politiek bemoeien!”¹³³

Op wederom enigszins sarcastische wijze beschrijft Visser de teleurstelling die hij ervaart bij thuiskomst. Deze voorbeelden uit zijn memoires laten zien hoe hij door bepaalde gebeurtenissen verbitterd raakt en zich benadeeld voelt. Dat kan een verklaring zijn voor het feit dat hij na het verstrijken van al die jaren in 2002 nog steeds vol euforie en trots over het eigen optreden schrijft. Het belangrijke verschil met dagboeken dat externe factoren als internationale ontwikkelingen en tijdsgeest een rol spelen bij de toon van memoires komt in het geval van Visser dus duidelijk naar voren.

Een koloniale mentaliteit van een auteur kan ook explicieter duidelijk worden in memoires. Bert Schüssler vertelt over het martelen van gevangenen om inlichtingen uit hen te krijgen:

“Op onze acties worden gevangenen gemaakt. Als ze in onze handen vallen wacht hen een keiharde ondervraging. (...) Geen charmante methode, maar het werkt. Als het leven van je makkers op het spel staat, is er geen plaats voor zachtzinnigheid. (...) In vreedstijd zijn dergelijke praktijken hartgrondig af te keuren, maar het doel is het verkrijgen van inlichtingen,

---

¹³² Ibid, 186.

¹³³ Ibid, 187.

waarmee de eigen mensen kunnen worden gespaard. Je weet dat zo'n man over inlichtingen beschikt die dat bewerkstelligen en in die situatie is zo'n ondervraging verantwoord. Het gekke is dat Oost-Aziaten dergelijke hardvochtigheid accepteren. Ze wensen een onbarmhartige aanpak, omdat ze anders geen enkel respect voor de blanke ondervragers kunnen opbrengen.”¹³⁴

Schüssler rechtvaardigt het martelen van gevangenen in dit citaat met meerdere argumenten. Ten eerste doet hij dat door te stellen dat ‘het leven van zijn makkers op het spel staat.’ Dat is een verholde manier om te zeggen dat er geen risico kan worden genomen. Hij erkent dat het ‘geen charmante methode is, maar het werkt.’ De effectiviteit van het extreme geweld gaat dus wederom boven wat de auteur als moreel aanvaardbaar acht. Ten tweede hanteert hij het argument dat in oorlog andere kaders gelden dan in vreedstijd en dat met het inwinnen van informatie uit krijgsgevangenen slachtoffers kunnen worden voorkomen: opnieuw het motief van risicoverkleining. Vervolgens, op oriëntalistische wijze, verklaart hij dat de inheemse bevolking een harde aanpak vereist omdat dat de enige manier is om hun respect af te dwingen. Daaruit spreekt een zeer patriarchale, koloniale houding die enigszins opmerkelijk is voor het jaartal waarin de memoires van Schüssler werden gepubliceerd. Kennelijk heeft hij zijn vooroordelen over Oost-Aziaten in alle verstreken naoorlogse jaren niet bijgesteld. Zijn relaas is een voorbeeld van de variatie in rechtvaardigingsmechanismen die worden gehanteerd in combinatie met het motief ‘het was hij of ik’.

Gevallen van extreem geweld als afschrikwekkend voorbeeld zijn aan de hand van trefwoorden moeilijker te ontwaren in de memoires van de KITLV-database. Wanneer dat soort geweld wordt beschreven, dient zich bijvoorbeeld het herstel van *law and order* aan als rechtvaardiging:

“(…) Daarom arriveerde op 5 december 1946 het uit honderddrieëntwintig man bestaande Depot Speciale Troepen, een commando-eenheid met een speciale opdracht. Deze eenheid, onder leiding van kapitein Westerling, die de orde diende te herstellen, trad fanatiek op en herstelde de orde. En het werd vrede op Zuid- Celebes.”¹³⁵

Dit citaat is afkomstig uit de memoires van korporaal Henk Volders, die het DST onder leiding van kapitein Raymond Westerling in Zuid-Celebes beknopt omschrijft als een eenheid die ‘fanatiek optrad’ en ervoor zorgde dat het vrede werd. Dat die veronderstelde vrede tot stand

---

¹³⁴ Bert Schüssler, *Naar eer en geweten* (1998), 56.

¹³⁵ Henk Volders, *Ik was korporaal in Nederlands-Indië* (2014), 32.

kwam over de rug van vele onschuldige Indonesische levens, laat Volders na om erbij te vertellen. Zijn memoires werden gepubliceerd in 2014. Grootschalig onderzoek naar oorlogsmisdaden stond op dat moment nog in de kinderschoenen. De uiterst gewelddadige methode-Westerling, die werd gekenmerkt door standrechtelijke executies zonder enige vorm van proces, was echter al bekend bij een breed publiek. Het is, in die zin, enigszins opvallend dat Volders bij publicatie van zijn memoires nog steevast achter de Zuid-Celebes-operatie van Westerling staat. Hij is, afgaande op dit citaat, wat dat betreft een *hardliner* die zonder enige mate van zelfverwijt achter het optreden van de Nederlandse strijdkrachten staat.

Dat er ook kritischer kan worden gereflecteerd op het eigen optreden, bewijst Math Jalhay in zijn memoires:

“Hierna zagen wij, dat Iwan Fruithok en twee vrienden handgranaten tevoorschijn haalden, deze op scherp stelden en onder de lijken stopten. Hiermee maakten ze van de lijken boobytraps. (...) “Ach ja,” zei Van Eik, “hoewel de peloppors vaak wreder praktijken op ons toepassen, vind ik het nog geen reden dat wij als Nederlandse militairen dezelfde praktijken bezigen.” “Oog om oog, tand om tand, is toch onze leus,” zei ik, “maar persoonlijk ben ik van mening, dat het van kwaad tot erger wordt. Van vreedzaam samenleven met de Indonesische bevolking kan op deze manier geen sprake meer zijn.”¹³⁶

In deze situatie zijn Jalhay en een kameraad van hem genaamd Van Eik getuige van een wraakactie van een aantal andere Nederlandse militairen. Een van hen, Iwan Fruithok, is ontspoord doordat zijn broertje is doodgeschoten door Indonesiërs.¹³⁷ Jalhay keurt zijn wil om wraak te nemen af en wijst daarbij ook op de gevolgen voor de relatie met het Indonesische volk.

Wraak kan diepe indruk maken op een ooggetuige, maar diegene kan zo fanatiek overtuigd zijn van het eigen optreden dat hij zich probeert te ontworstelen aan enige emotie. Bert Schüssler vertelt over een wraakactie op een Koreaanse kampbewaker in dienst van het Japanse leger:

“Opeens, onverwacht, knal! De Koreaan zakt dood op de grond. Ik schrik me rot en kijk de sergeant ontzet aan. Ik laat het gebeurde diep op me inwerken. Ik wil me absoluut niet verschuilen achter de opdrachtgever tot het neerleggen van de Koreaan en de uitvoerder van

---

¹³⁶ Math Jalhay, *Allen zwijgen* (1983), 143-144.

¹³⁷ Jalhay, *Allen zwijgen*, 143.

die opdracht. Ik ben getuige, kan het niet goedkeuren, maar wel rechtvaardigen. De oog-om-oog-tand-om-tand-theorie wordt toegepast. Zij hebben de vernederingen, de mishandelingen en de verbittering gekend. De moralisten ten spijt veroordeel ik de opdrachtgever en de uitvoerder niet. Het recht krijgt z'n loop. Ik beschouw het niet als moord maar als een terechtstelling die op juiste gronden is uitgevoerd door een man met karakter en morele moed. Mijn geweten is niet belast, maar zuiver. Laten zij die niet betrokken waren, de moralisten en de afstandelijken, wel oordelen, maar niet veroordelen. Een gepast zwijgen en nadenken is op z'n plaats. Zijn sterven was humaan.”¹³⁸

Schüssler schrijft in deze passage zijn gewetenswroeging van zich af. Hij is getuige van een daad van extreem reactief geweld en duidelijk ontdaan. Vervolgens herpakt hij zich en overtuigt hij zichzelf van het feit dat de dood van de Koreaan terecht is. Treffend verwoordt hij wat een groot deel van de veteranen zou beamen: ‘ik ben getuige, kan het niet goedkeuren, maar wel rechtvaardigen.’ Hij voert daarna een aantal argumenten aan dat duidelijk tot doel heeft om bevestiging te krijgen voor zijn stelling dat de dood van de Koreaan een ‘terechtstelling en geen moord’ betreft. De dader wordt door Schüssler dus niet veroordeeld. In dat opzicht is zijn redenering recht door zee, maar minder verhullend dan het schrijven van vele andere veteranen. Hij is zeer fanatiek in zijn opvatting dat de dader van het extreme geweld geen blaam treft, maar uniek is de wijze waarop hij zijn gedachtegang verwoordt en beschrijft hóé hij tot die conclusie komt. Hij gaat verder:

“Desondanks zal menigeen meteen het woord ‘moordenaar’ in de mond nemen. Dat zijn mensen die zelf in deze sfeer niets, maar dan ook helemaal niets hebben meegemaakt. Mensen met deze kritiek denken rechtlijnig en ongenueanceerd.”¹³⁹

Schüssler past als rechtvaardigingsmechanisme het kenmerkende argument toe dat degenen die zelf niet in soortgelijke situaties zijn geweest, niet het recht hebben om te oordelen. Dat is representatief voor het relaas van veel veteranen en de kritiek die zij hadden en hebben op wetenschappelijk onderzoek naar extreem geweld in de dekolonisatieoorlog: ‘jullie begrijpen ons toch niet, want jullie waren er niet bij.’

Het blijkt uit de analyse van taalgebruik in memoires dat er zeker overlap is met dagboeken. Sommige veteranen hebben na het verstrijken van tijd niets van hun harde

---

¹³⁸ Schüssler, *Naar eer en geweten*, 63-64.

¹³⁹ *Ibid*, 64.

opvattingen aangepast en legitimeren achteraf nog steeds wat zij hebben meegemaakt. Het belangrijkste verschil met de wijze van reflectie in dagboeken is echter het verstrijken van de tijd. De houding van veel veteranen in hun memoires laat zien dat zij verbitterd zijn door de manier waarop zij behandeld werden in de naoorlogse jaren. Ze voelden zich in de steek gelaten en kregen niet de erkenning waar zij meenden recht op te hebben. Daarbij komt dat zij hun jaren in Indië als ‘verloren’ gingen beschouwen door het voor Nederland desastreus verlopen einde van de oorlog. Dat kan een verklaring zijn voor de halsstarrige houding van veel veteranen in hun memoires, die bijvoorbeeld wordt geuit door daden van extreem geweld te legitimeren. De verandering van context en herdenking over tijd bepaalt dus voor een aanzienlijk deel de inhoud en toon van de memoires. Samenvattend: het collectieve geheugen is van invloed op de individuele toon.

Conclusie

Het blijkt een lastige opgave om dicht bij ervaringen te komen van militairen die getuige zijn geweest van buitensporig geweld. De noodzaak van wetenschappelijk onderzoek naar extreem geweld is daarom evident: het vormen van een zo compleet mogelijk beeld van gebeurtenissen tijdens de Indonesische dekolonisatieoorlog kan immers bijdragen aan een beter historisch besef. Verschillende herdenkingsgemeenschappen en belangengroepen hebben echter baat bij hun eigen versie van het narratief van de oorlog. Dat blijkt ook uit het taalgebruik van veteranen in hun egodocumenten. Als de conclusie wordt getrokken dat er sprake was van structureel extreem geweld, en dat dat geweld niet slechts berustte op incidenten, wordt het optreden van de Nederlandse militairen in een kwaad daglicht gesteld. Hoewel die conclusie niet opgaat voor de Nederlandse strijdmacht als geheel, zijn de vastgestelde feiten confronterend. Daarnaast hebben wetenschappers niet dezelfde harde realiteit ervaren als de *boots on the ground*. Volgens veteranen kunnen onderzoekers dan ook nooit in de buurt komen van hoe het echt is geweest.

Andere belangengroepen benadrukken bijvoorbeeld het belang vanaderschap: kritiek op het grote onderzoek naar oorlogsmisdaden dat uiteindelijk verscheen als het boek *Over de grens*, werd onder andere geuit richting de stelling dat beide zijden zich schuldig hebben gemaakt aan extreem geweld. Voor postkoloniale bewegingen is die uitkomst niet houdbaar; de Nederlanders waren de koloniale agressor en daarmee de enige schuldigen.¹⁴⁰ De verhouding tussen wetenschap en veteranen is bij tijden daarom een fragiele. Desalniettemin staat het belang van historisch besef voorop bij het reflecteren op het eigen koloniale verleden. Het is daarom noodzakelijk om vakkundig wetenschappelijk onderzoek te leveren. Met deze masterscriptie is getracht daar een bijdrage aan te leveren. De ervaringen van veteranen in twee typen egodocumenten zijn naast de uitkomsten van de wetenschap over de aard van extreem geweld geplaatst. Daaruit valt een aantal interessante gemene delers te destilleren. In deze conclusie wordt getracht een zo compleet mogelijk antwoord te geven op de onderzoeksvraag en komen de belangrijkste resultaten naar voren aan de hand van de deelvragen.

Ten eerste moet een toelichting worden gegeven op de methode in deze scriptie. De uitkomsten die opgevoerd zullen worden zijn allerminst representatief voor de Nederlandse strijdkrachten als geheel. Het doel is om de wijze van reflectie van veteranen in hun dagboeken en memoires in kaart te brengen. Door beide typen egodocumenten te vergelijken en het

---

¹⁴⁰ Een overzicht van kritiek die werd geleverd van tevoren en na de uitkomsten van het onderzoek is uiteengezet: zie *Over de grens*, p. 18-23.

taalgebruik van de auteurs te analyseren komen verschillende manieren om op extreem geweld te reflecteren naar voren. Dat betekent echter niet dat er harde conclusies kunnen worden getrokken over de mentaliteit en ervaring van de Indië-veteraan in het algemeen. De KITLV- en NIMH-databases zijn op zichzelf al geen afspiegeling van de Nederlandse strijdmacht, en de steekproef die in deze scriptie is genomen uit dat corpus is dat dus ook niet. Daarnaast is deze scriptie gebonden aan een grens wat betreft de hoeveelheid woorden. Met meer speling daarin had meer materiaal opgevoerd kunnen worden en hadden de uitkomsten omvangrijker kunnen zijn. Desondanks zullen de uit de gebruikte bronnen voortgekomen resultaten opgevoerd en verklaard worden.

In het eerste hoofdstuk zijn de begrippen legitiem en illegitiem oorlogsgeweld afgebakend en zijn de belangrijkste oorzaken en motieven voor extreem geweld uiteengezet. Op basis van wat wetenschappelijke bronnen al onderschrijven is een overzicht gemaakt, en zo een operationalisering opgezet die als kader voor de analyse van de egodocumenten dient. Het bleek lastig een duidelijke grens te schetsen tussen wat legitiem en illegitiem oorlogsgeweld definieert. Dat komt doordat een aantal factoren daarbij definiërend zijn. Ten eerste is dat het onderscheid tussen oorlogsgeweld in gevechtssituaties en buiten gevechtssituaties. De vastgelegde kaders van, bijvoorbeeld, de Geneefse Conventies gelden voornamelijk voor geweld dat wordt gepleegd in directe confrontaties tussen strijdende partijen. Extreem geweld dat tegen non-combattanten wordt gepleegd is daarom moeilijker te definiëren als zijnde extreem geweld. Daarnaast beschouwde Nederland de oorlog met Indonesië consistent als een interne aangelegenheid en konden de politieke en militaire verantwoordelijken onder de jurisprudentie van het oorlogsrecht uitkomen.

De belangrijkste oorzaken voor extreem geweld volgens de wetenschap, die vooral helder in kaart zijn gebracht door Rémy Limpach in *Brandende kampongs*, hangen nauw samen met de motieven die naar voren komen uit de operationalisering. Het blijkt dat situationele en structurele oorzaken de motieven faciliteren. Dat gaat bijvoorbeeld als volgt: het motief ‘het was hij of ik’ is gerelateerd aan de situationele oorzaak van versplintering en isolatie van slecht getrainde en bevoorradde troepen. Zij beseffen dat ze slecht uitgerust zijn en zijn daarom eerder geneigd om over de schreef te gaan om risico’s te verkleinen. Die oorzaak werkt ook het motief om wraak te nemen in de hand. Wanneer door oorlogsgeweld gebrutaliseerde troepen niet worden afgelost en continu opnieuw actie zien, neemt de kans op escalatie gestaag toe. De geïnstitutionaliseerde straffeloosheid in het militair-juridisch apparaat was daarbij het spreekwoordelijke zwaard van Damocles voor de escalatie van geweld.

Die spanning tussen oorzaak en motief is ook terug te zien in het relaas van de veteranen in hun egodocumenten. Vaak komt, al dan niet op verholde wijze, naar voren dat zij geen keus hadden wanneer over werd gegaan op extreem geweld door factoren buiten hun macht. Een structurele oorzaak als onderschatting van de vijand en het simplistische, racistische beeld dat een deel van de veteranen er op nahield komt naar voren in het citaat van Van Mourik. Verder wordt duidelijk dat kameraadschap en het niet willen ‘matennaaien’ voor veel veteranen een reden is om geen actie te ondernemen wanneer zij getuige of onderdeel zijn van een daad van extreem geweld. Daarnaast wordt over gebeurtenissen rondom extreem geweld vaak met verholde, eufemistische termen gesproken, en vooral met algemene termen en veelvuldig gebruik van de lijdende vorm. Dat hangt samen met het willen ontzien van kameraden en eigen betrokkenheid: de verantwoordelijkheid wordt zo niet duidelijk verbonden aan specifieke personen en dat maakt het makkelijker om een getuigenis op papier te zetten.

Wat echter niet duidelijk naar voren komt uit wetenschappelijke factoren ten aanzien van de Indonesische dekolonisatieoorlog, maar wel in de egodocumenten, is het extreme geweld dat zonder duidelijk motief wordt gepleegd. Dit autotelische geweld, dat wordt opgevoerd als uitkomst door Sönke Neitzel en Harald Welzer in *Soldaten*, valt als motief ook te ontwaren in de egodocumenten van Indiëveteranen. Zij spreken soms over onnauwkeurig technisch geweld met veel sensationele termen en zonder aandacht voor eventuele te betreuren onschuldige slachtoffers. Dat heeft alles te maken met het referentiekader van de militairen, dat compleet verandert wanneer zij hun intrede maken in een oorlog en direct in actie komen. Zij zitten op dat moment met elkaar in hetzelfde schuitje en belanden in een belevingswereld die totaal losstaat van wat de gemiddelde burger als ‘normaal’ beschouwt. Het is dan ook niet gek dat zij in hun egodocumenten vaak het argument hanteren dat wat zij hebben meegemaakt door niemand anders begrepen kan worden.

De wijze van reflectie in contemporaine en retrospectieve egodocumenten wordt gekenmerkt door zowel verschillen als overeenkomsten. In dagboeken komt duidelijk naar voren dat situaties vaak ad hoc worden beschreven. De militair beschouwt een gebeurtenis vanuit zijn perceptie op dat moment en wordt, in de meeste gevallen, niet getekend door externe factoren. Er is bijvoorbeeld vaak geen kennis van het verloop van het conflict in het algemeen; de ervaring van de militair is in dat opzicht puur. Dat is ook terug te zien in het taalgebruik. De meeste geweldssituaties worden in dagboeken zonder wijze van reflectie beschreven en voornamelijk opgesomd. Wanneer de auteur wel zijn morele overtuiging laat gelden, beschrijft hij bijvoorbeeld dat hij een gebeurtenis van extreem geweld afschuwelijk vond. Die gebeurtenis wordt vervolgens dan weer gerechtvaardigd met een van de motieven ‘het was hij of ik’, ‘zij

zijn erger', of 'oog om oog, tand om tand'. Het komt slechts zelden voor dat een militair een daad, al dan niet gepleegd door hem of zijn kameraden, in zijn geheel afkeurt zonder enige vorm van verklaring. De militairen pogen in geschrifte dus niet alleen dat wat zij hebben gezien voor de lezer te verantwoorden of te rechtvaardigen. Zij hanteren de pen ook als een manier om zelf tot bezinning te komen met wat zij hebben meegemaakt.

In memoires worden door veteranen vaak soortgelijke rechtvaardigingsmechanismen gehanteerd, maar een aantal factoren speelt mee in het verschil met dagboeken. Ten eerste bevat het geheugen van militairen soms gaten bij het schrijven van hun memoires. Dat is iets wat zij in de introductie vaak zelf al opvoeren. Daarom moet hun taalgebruik, vooral wanneer bepaalde gebeurtenissen met veel sensatie en details worden beschreven, soms met een korrel zout worden genomen. Hun memoires zijn immers vele decennia na afloop van de oorlog gepubliceerd. Ten tweede heeft het verstrijken van de tijd invloed op de kennis van de veteranen van het conflict. Zoals gezegd is hun wijze van reflectie in dagboeken 'puur' en gebaseerd op hun eigen perceptie. Bij het schrijven van memoires is meer bekend over het algemene verloop van de oorlog en zijn naoorlogse herinneringsgemeenschappen ontstaan. Veteranen zijn zich bijvoorbeeld gaan organiseren in clubs en beïnvloeden zo elkaars referentiekader. Dat heeft invloed op de kleur van hun taalgebruik. Zij uiten bijvoorbeeld hoe zij zich achtergesteld hebben gevoeld na terugkomst in Nederland en beschrijven hun jaren in Indonesië als 'verloren' door de afloop van het conflict. Het meest mondige deel van de veteranen blijkt daarom verbitterd en blijft in memoires halsstarrig vasthouden aan fanatieke opvattingen, ondanks wetenschappelijke uitkomsten op het gebied van extreem geweld. Zoals geconcludeerd in *Over de grens*, heeft de totstandkoming van een collectief dus invloed op de toon van het individu.

Uiteindelijk valt uit het relaas van de veteranen geen algemeen bepaald patroon te ontwaren. Hoewel een reeks oorzaken en motieven is gedefinieerd door middel van wetenschappelijk onderzoek en deze zeker terugkomen in de egodocumenten, is de wijze van reflectie van veteranen een individueel bepaald fenomeen. Dat is duidelijk te zien in de analyse van hun citaten. Wanneer zij een bepaald motief hanteren om extreem geweld te rechtvaardigen, gaat dat vaak gepaard met een ander motief, excuus of oorzakelijke factor. Hoewel meerdere veteranen bijvoorbeeld het motief van risicoverkleining als rechtvaardiging voor extreem geweld opvoeren, is de context waarin zij reflecteren vaak zeer uiteenlopend, en is de verdere opbouw van hun argumentatie zeer persoonlijk. De conclusie die wel overkoepelend kan gelden op basis van de analyse van het taalgebruik in de egodocumenten is er een die diep ingebed zit in de menselijke psyche: het eigen lijfsbehoud staat uiteindelijk voorop. Hoe afschuwelijk een

daad van extreem geweld ook was, de Nederlandse militair had als absolute prioriteit om te overleven in een oorlog die voor hen onmogelijk werd gemaakt om te voeren.

Bibliografie

Primaire bronnen

- Databases van het KITLV en NIMH. Zie ook: *Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950*. <https://ind45-50.org>
- *Excessennota*.
- NIMH Archief, Artikel, brief en verslagen afkomstig van o.a. de commandant van het 3e bataljon 9e Regiment Infanterie en het 3e bataljon 12e Regiment Infanterie betreffende de gedragingen en misstanden bij de Laskar-troepen beter bekend als Harer Majesteits Ongeregelde Troepen (HAMOT), 6 januari 1947-21 mei 1969.

NIMH Dagboekenproject

- Achterberg, G. 510, inv.nr 115, 6 januari 1947.
- Alfing, G.J. 545, inv.nr 105/106, 2 november 1949.
- Bavius, D. 450, inv.nr 16, 23 januari 1949.
- Brookhuis, G. 545, inv.nr 190, 6 augustus 1949.
- Dijkema, L.P.J. 528, inv.nr 36, 29 augustus 1947.
- Dijkstra, F.H. 545, inv.nr 110, 6 augustus 1947, 11 augustus 1947, 31 oktober 1947, 9 december 1947, 16 december 1947, 27 mei 1948, 31 augustus 1948.
- Doleman, F. 509, inv.nr 1230, 4 november 1947.
- Eshuis, J. 545, inv.nr 597, 24 januari 1949.
- Hoogstraten, B. 57, inv.nr 5461, 30 oktober 1947, 15 november 1947, 12 januari 1949.
- Hetteema, H.W. 57, inv.nr 5354, 23 augustus 1947, 4 juni 1948.
- Janssen, J.P. 545, inv.nr 529, 3 november 1946.
- Keegstra, H. 457, inv.nr 4, 20 mei 1947, 24 december 1948, 11 maart 1949, 10 juli 1949.
- Kootker, J.G.H. 545, inv.nr 579, 28 december 1946, 26 augustus 1947, 24 september 1947.
- Meiners, H. 806, inv.nr 930, 22 april 1946, 28 april 1946.
- Raman, F. 57, inv.nr 4708, 19 december 1948.
- Reijnoudt, C. 499, inv.nr 2, januari 1947.
- Sikkens, A.R. 509, inv.nr 1481, 12 juni 1949.
- Van Mourik, P.E. 509, inv.nr 1240, 21 juli 1947.
- Van Overvoorde. 510, inv.nr 123, 29 augustus 1946.
- Van Twigt, J.J.L. 545, inv.nr 434, 29 oktober 1947.

Memoires

- De Lange, M.A.P. *Dienstplichtig tussen macht en onmacht. Ofwel, notities omtrent eigen- en andermans belevenissen in de jaren 1945-1950*. 2007.

- Jalhay, M. *Allen zwijgen*. 1983.
- Kanters, A. *Hij ging, kwam terug en keerde weer*. 1985.
- Schüssler, B. *Naar eer en geweten*. 1998.
- Visser, G. *De Haantjes in vogelvlucht. Het Veluwebataljon 1-8 R.I. in Indië 1945-1948*. 2002.
- Volders, H. *Ik was korporaal in Nederlands-Indië*. 2014.

Secundaire bronnen

Boeken

- Bourke, Joanna. *An Intimate History of Killing: Face to Face Killing in 20th Century Warfare*. New York: Basic Books, 2002.
- De Jong, Loe. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Den Haag: Martinus Nijhoff, 1969-1994.
- Ginzburg, Carlo. *De kaas en de wormen. Het wereldbeeld van een zestiende-eeuwse molenaar*. Amsterdam: Bert Bakker, 1982.
- Limpach, Rémy. *Brandende kampongs*. Amsterdam: Boom, 2017.
- Neitzel, Sönke en Harald Welzer. *Soldaten: over vechten, doden en sterven*. Amsterdam: Ambo, 2012.
- Oostindie, Gert e.a. *Over de grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022.
- Oostindie, Gert. *Soldaat in Indonesië 1945-1950: Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis*. Amsterdam: Prometheus, 2015.
- Scagliola, Stef. *Last van de oorlog: de Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking*. Amsterdam: Balans, 2002.
- Van Doorn, J.A.A. en W.J. Hendrix. *Ontsporing van geweld: Het Nederlands-Indonesisch conflict*. Rotterdam: Universitaire Pers Rotterdam, 1970.

Artikelen

- Baggerman, Arianne en Rudolf Dekker. “De gevaarlijkste van alle bronnen. Egodocumenten: nieuwe wegen en perspectieven.” *TSEG/Low Countries Journal of Social and Economic History* 1-4 (2004), 3-22.
- Brocades Zaalberg, Thijs en Bart Lutikhuis. “Extreem geweld tijdens dekolonisatieoorlogen in vergelijkend perspectief, 1945-1962.” *BMGN – Low Countries Historical Review* 135 (2), 34-51.
- Brocades Zaalberg, Thijs. “We vormen hier een soort Duits bezettingsleger. Het dagboek van een pelotonscommandant in Indonesië, 1946-1949.” In Anita van Dissel, Jan Hoffenaar en Elsbeth Locher-Scholten e.a. *Wat een vondst!* Amsterdam, 2020.

- Limpach, Rémy. “Extreem Nederlands militair geweld tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog 1945-1949: “Brenghun erover en zo gauw mogelijk naar Holland.”” *Militaire spectator* 185, 10 (2016), 416-429.
- Tadros, Victor. “The Moral Distinction Between Combatants and Noncombatants: Vulnerable and Defenceless.” *Law and Philosophy* 37, no. 3 (2018): 289-312.